

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सिकाइ सामग्री प्रयोग पुस्तिका

नेपाल सरकार
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर

प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा सिकाइ सामग्री प्रयोग पुस्तिका

प्रकाशक :

नेपाल सरकार
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर

प्राविधिक सहयोग :

 Good Neighbors
International

सर्वाधिकार :

© प्रकाशकमा

प्रकाशन वर्ष :

२०७९

शिक्षक तथा सहजकर्तालाई सल्लाहः यस पुस्तिकामा दिइएका वा उल्लेख गरिएका क्रियाकलापहरू नमूनाका लागि मात्र हुन् । तपाईंहरूले सामग्रीको प्रयोग गर्दा सिकाउने विषयवस्तु, विषयवस्तुको दायरा, निर्धारित लक्ष्य तथा उद्देश्य, निर्धारित समय आदि हेरेर आफ्नै तरिकाले क्रियाकलाप निर्माण गरी गराउन सक्नुहुन्छ ।

नेपाल सरकार

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र
संबोधन संस्था भारतपुर
सानाठी, भारतपुर

प.स. २०७९/०८०

मिति :- २०७९।१।२०८

प्रारम्भिक बालविकासको अवधिलाई सिङ्गो जीवनको आधार मानिएको छ । त्यसकारण यस अवस्थाका बालबालिकाको हेरचाह र सिकाइको वातावरण निर्माण गर्नु भनेको मुलुककै लागि दिगो मानव पुँजीको निर्माण हो । प्रारम्भिक बालविकाससँग जोडिएका नेपाल सरकारका विभिन्न मन्त्रालय तथा निकायले गर्भावस्थादेखि आठ वर्षसम्मका बालबालिकाको लागि विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेका छन् । ४ वर्ष उमेर पूरा भएका बालबालिकाका लागि एक वर्षे प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको व्यवस्था रहेको छ । स्थानीय तहद्वारा स्थापित तथा सञ्चालित प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कक्षाका लागि अनुदान दिने व्यवस्था रहेको छ । बालबालिकाका सर्वाङ्गीण विकासमा जोड दिँदै कक्षा १ मा भर्ना हुनुपूर्व एक वर्षसम्म उनीहरूका रुचि, व्यक्तिगत भिन्नता र क्षमताको आधारमा सिकाइ क्रियाकलापमा सहभागी गराउनु र विद्यालय शिक्षाका लागि जग निर्माण गराउनु यस तहको शिक्षाको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

शिक्षाको वर्तमान योजनामा पनि यसलाई प्राथमिकताका साथ प्रस्तुत गरी कार्यान्वयन गरिदैछ । प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको पहुँचमा सुनिश्चिता र सञ्चालनमा प्रभावकारिता ल्याउन विभिन्न मापदण्ड, निर्देशिका, कार्यविधि र तालिम सामग्रीहरू तयार भई कार्यान्वयन भइरहेको छ । विभिन्न प्रकारका सामग्रीको प्रयोगले बालबालिका स्वतन्त्र र सामूहिक रूपमा सिकाइ क्रियाकलापमा संलग्न हुन उत्प्रेरित हुन्छन् । सिकाइ क्रियाकलापमा ठोस सामग्रीको प्रयोग आफैमा महत्वपूर्ण छ । यसलाई बालबालिका स्वयमले छुने, चलाउने वा प्रयोग गर्ने हुनाले सिकाइ जिवन्त हुनुका साथै धारणा विकास गर्न सहज हुन्छ । यस्ता सामग्रीहरू स्थानीय तहमा पनि बनाउन सकिने हुँदा यसले सिकाइमा स्थानीय सामग्रीको प्रवर्द्धन पनि गराउँछ ।

हाम्रा विद्यालय तथा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूमा बालउपयोगी सिकाइ सामग्री पर्याप्त रूपमा उपलब्ध छैनन् । उपलब्ध भएका सामग्रीको प्रयोगमा पनि आवश्यक ज्ञान र सिपको आवश्यकता छ । उपर्युक्त पृष्ठभूमिमा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको पाठ्यक्रम, प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको राष्ट्रिय न्यूनतम् मापदण्ड मार्गदर्शक पुस्तिका र प्रारम्भिक सिकाइ तथा विकास मापदण्डका आधारमा विकास गरिएको यस पुस्तिकाबाट तालिम प्राप्त र अप्राप्त दुवै किसिमका बालविकास शिक्षकलाई सिकाइ सामग्रीको प्रयोग एवम् सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सहयोग पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ । साथै यस पुस्तिकाले प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र र कक्षा एकसम्मका बालबालिकालाई पनि सिकाइ सहजीकरणमा सहजै योगदान पुऱ्याउने विश्वास लिइएको छ ।

यो पुस्तिका तयार गर्न आर्थिक र प्राविधिक सहयोग गर्ने गुड नेवर्स इन्टरनेशनल नेपाल र पुस्तिका विकासमा सहकार्यका लागि आवश्यक समन्वय गर्ने प्रारम्भिक बालविकास शाखा लगायत प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा संलग्न सबैलाई हार्दिक धन्यवाद छ ।

चूडामणि पौडेल
महानिर्देशक

चूडामणि पौडेल
महानिर्देशक

सिकाइ सामग्री प्रयोग पुस्तिका सम्बन्धमा

प्रस्तुत प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, सिकाइ सामग्री प्रयोग पुस्तिकामा प्रारम्भिक बालविकास उमेरका बालबालिकाको लागि तोकिएको मापदण्ड अनुसार तयार गरिएका उपयोगी र सरल सामग्रीहरूको प्रयोग विधिलाई समेटिएको छ । यस पुस्तिका भित्र विभिन्न बत्तिसवटा शैक्षिक सामग्रीहरू समावेश गरिएका छन् । सबै सामग्रीको परिचय, नमुना चित्र, सामग्रीको सहयोगबाट पूरा गर्न सकिने उद्देश्य र सामग्रीको प्रयोग सम्बन्धी केही नमुना क्रियाकलापहरू क्रमवद्ध रूपमा प्रस्तुत गरिएका छन् । यसबाट प्रारम्भिक बालविकास तहमा अध्यापनरत शिक्षकहरूको दैनिक कक्षाकोठा क्रियाकलाप थप प्रभावकारी, अन्तरक्रियात्मक तथा बालबालिकाको शारीरिक, सामाजिक, संवेगात्मक र संज्ञानात्मक विकासको लागि सहयोग प्राप्त हुनेछ भन्ने अपेक्षा गरिएको छ । खेल विधि, सामुहिक कार्य र स्वच्छ प्रतिष्पर्धात्मक क्रियाकलाप आदि यी सामग्री प्रयोगका केही नमुना विधिहरू हुन् ।

बालबालिकाको सिकाइमा कुनै सिमित सामग्रीहरूको प्रयोग मात्रै पर्याप्त हुँदैन । कुनै एक सामग्री प्रयोगको उद्देश्य र विधि पनि सधै एउटै हुँदैन । सिकाइको रुचि, क्षमता, स्थानीय परिवेश र शिक्षकको श्रृजनशिलताको आधारमा हरेक सामग्रीलाई नयाँ नयाँ तरिकाले कक्षामा प्रयोग गर्न सकिन्छ । आवश्यकता अनुसार एकल वा सामुहिक रूपमा पनि सामग्रीहरूको प्रयोग गर्न/गराउन सकिन्छ । तसर्थ तोकिएको उद्देश्य अनुसार प्रस्तुत सामग्रीलाई अन्य तरिकाले पनि कक्षाकोठामा प्रयोग गर्न र स्थानीय स्तरमा उपलब्ध सामग्रीलाई पनि थप सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न यसले सहयोग गर्नेछ ।

धन्यवाद ।

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र

विषय सूची

१. पुतली (गुडिया) परिवार (Doll Family)	१
२. गेडागुडीको थैली (Bean Bags)	३
३. बाँध्ने तथा कस्ने खेलौना (Fastening Item).....	५
४. नरम खेलौना (Soft Toys)	७
५. कठपुतलीहरू (Puppets)	९
६. आकार छुट्टाउने बाक्स (Shape Sorting Box).....	११
७. जनावर पहेली (Animal Puzzle).....	१३
८. काठको टुकाहरू (Building Blocks)	१५
९. गोलो स्तम्भ (Ring Tower).....	१७
१०. विविध आकारका टुकाहरू (Attribute Blocks).....	१९
११. त्रिघना (Cubimbi).....	२१
१२. संरचनागत पहेली (Frame Puzzle)	२३
१३. जोडा मिलाउने खेल (Matching Game)	२५
१४. आकार पहेली (Shape Puzzle)	२७
१५. चित्र संयोजन डोमिनो (Picture Assembly Domino)	२९
१६. आधार आकृति (Templates).....	३१
१७. भान्साका भाँडाकुँडा (Kitchen Utensils)	३३
१८. नापतौलका साधनहरू (Measuring Equipment)	३५
१९. बाजाहरू (Musical Instrument).....	३७
२०. जोडा मिलाउने बोर्ड (Matching Board).....	३९
२१. मुगाको दाना (Beads).....	४१
२२. पेग बोर्ड (Peg Board)	४३
२३. अक्षर गोटी (Alphabet Block).....	४५
२४. डाइस (Dice)	४७
२५. अंक बोर्ड (Number Board)	४९
२६. अबाक्स (Abacus).....	५१
२७. घडी (Clock)	५३
२८. नेपाली वर्णमाला बोर्ड (Nepali Alphabet Board)	५५
२९. शब्दपत्ती (Flash Cards).....	५७
३०. शब्द चित्र डोमिनो (Word Picture Domino).....	५९
३१. शब्दचित्र ब्लक (Word Picture Block)	६१
३२. मौसम तथा बार चार्ट (Weather and Day Chart)	६३

१. पुतली (गुडिया) परिवार (Doll Family)

यस परिवारमा सामान्यतः आमा, बाबु र छोराछोरी समावेश गरिएका हुन्छन् । त्यसैले यसलाई पुतली परिवार भनिन्छ । कपडा, कपास र ऊनबाट तयार गरिएका खेलौनाहरू हुन् । खेलौनाका माध्यमबाट बालबालिकालाई उनीहरूका पारिवारिक नाता, भेषभूषा तथा रहनसहनको परिचय दिन सकिन्छ । पुतली परिवारलाई बालबालिकाले आफै परिवार सम्फेरे खेलन रुचाउँछन् ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा सक्षम बनाउने छ ।

- पारिवारिक र सामाजिक भावनाको विकास गर्न ।
- वयस्कहरूको भूमिका नक्कल गर्न सिकाउन ।
- सामाजिक सञ्चार सिपको विकास गर्न ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई स्वतन्त्र रूपमा पुतलीहरूलाई छुन, सुमसुम्याउन र खेलन दिनुहोस् ।
- बालबालिकालाई पुतली परिवार देखाउँदै यो परिवारमा को को देख्नुहुन्छ ? पालैपालो सोधै छलफल गराउनुहोस् । (बालबालिकाले यो आमा, बुवा, भाइ, बहिनी आदि भनेर जवाफ दिने अपेक्षा गरिन्छ र सोहीअनुसार भूमिका बनाउँदै सोधिनुपर्छ) ।
- बालबालिकालाई खेलौना पुतली दिएर आफ्नो काखमा लिन लगाउनुहोस् । पुतली परिवारमा भएका बुबा, आमा, दाजु, दिदी, भाइ, बहिनी को को हुन् ? एक एक गरेर भन्न र सोहीअनुसार राख्न लगाउनुहोस् । बालबालिकाका हरेक प्रतिक्रियामा धन्यवाद प्रदान गरी थप सहभागिताका लागि प्रेरित गर्नुहोस् ।
- बालबालिकालाई उनीहरूका घरमा को को हुनुहुन्छ भनेर सोधनुहोस् । जस्तै: आमा, बुवा, दिदी, भाइ, दाइ, हजुरबा, हजुरआमा आदि । यसैगरी उनीहरूलाई घरमा कसले के भनेर बोलाउनुहुन्छ ? पालैपालो बताउन लगाउनुहोस् । जस्तै: बाबु, नानी, सानु, सानी, छोरा, छोरी, नाति, नातिनी आदि । यसबाट बालबालिकालाई पारिवारिक नाताको बारेमा जानकारी हुनेछ । (तर बालबालिकाले बताउन सक्ने नकारात्मक टिप्पणीको बारेमा भने सचेत रहनुहोस् र सकारात्मक विषयतर्फ डोन्याउनुहोस्) ।

- खेलौना परिवारका सदस्यहरूले लगाएको लुगाहरू के के हुन् भनेर चिन्न लगाउनुहोस् । जस्तैः टोपी, मोजा, पटुका आदि । उनीहरूका घरमा त्यस्तो लुगा कसले लगाउँछन् भनेर बताउन लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकाका हरेक प्रतिक्रियालाई धन्यवाद, स्यावास, धेरै राम्रो आदि भनेर हौसला प्रदान गर्नुहोस् । यसबाट बालबालिकालाई सबै सिकाइ कियाकलापमा सहभागी हुन थप हौसला प्राप्त हुन्छ ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- खेलौना परिवार कस्तो लाग्यो ?
- परिवारमा सबैभन्दा ठुलो को रहेछ ?
- सबैभन्दा सानो को रहेछ ?
- कसले लगाएको कपडा मन पन्यो ?
- तपाईंलाई कुन कुरा रमाइलो लाग्यो ?
- यसबाट तपाईंले नयाँ कुरा के सिक्नुभयो वा थाहा पाउनुभयो ?

२. गेडागुडीको थैली (Bean Bags)

यो हाम्रै घर तथा समुदायमा पाइने विभिन्न प्रकारका गेडागुडीलाई थैलीमा भरेर बनाइएको सिकाइ सामग्री हो । यस्ता थैलीहरू विभिन्न रङ्ग तथा आकारमा बनाउन सकिन्छ तर जुन रङ्ग र आकारका भएपनि बालबालिकाले भने सजिलै समात्न तथा फ्याँक्न सक्ने खालको हुनुपर्छ । बालबालिकाले यसलाई फ्याँकेर, समातेर, निचोरेर, मुझीमा कसेर तथा सन्तुलन मिलाई बोकेर खेलन सक्छन् ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- मांसपेशीको सन्तुलित विकास गर्न ।
- विभिन्न प्रकारका शारीरिक क्रियाकलापहरूको अभ्यास गर्न ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई गोलो घेरामा बस लगाउनुहोस् । घेरामा उभिएर थैलीलाई पालैपालो एकले अर्कालाई फ्याँक्ने र समात्ने गरी खेल्न दिनुहोस् । गोलो घेरामा रहेका बालबालिका आफैले बिस्तारै थैलीहरू एक अर्कोलाई पास गर्न लगाउँदा निकै रमाउने गर्दछन् ।
- शारीरिक रूपले अपाञ्चाता भएका बालबालिकालाई पनि उनीहरूका अवस्था र सामर्थ्यअनुसार यो क्रियाकलापमा सहभागी गराउनुहोस् ।
- सामूहिक रमाइलोका लागि यी थैलीहरूलाई भकुन्डो खेलेखाँ स्वतन्त्रपूर्वक $4/5$ जनाको समूहमा फ्याँक्ने, समाउने खेल खेलाउनुहोस् ।
- थैलीलाई शारीरको विभिन्न भागहरू जस्तै हत्केला, टाउको, कुम आदिमा राखेर खेल्न वा बोक्न लगाउनुहोस् । कसले कहाँ राखेर बोकेको छ भन्न पनि लगाउनुहोस् ।
- सदृश्याको आधारमा बालबालिकालाई दुई पङ्क्तिमा उभिन लगाउनुहोस् । गेडागुडीको थैलीलाई एउटा पङ्क्तिबाट अर्को पङ्क्तिका साथीलाई फ्याँकेर समाउन लगाउनुहोस् । यस प्रक्रियालाई प्रतिस्पर्धात्मक खेल बनाएर पनि खेलाउन सकिन्छ । जस्तै: जसको हातबाट वा बोकेको शरीरको भागबाट थैली भुइँमा खस्छ त्यसलाई अर्कोले खापेर बोक्ने र धेरै समाल्नेलाई विजयी बनाउने वा स्याबासी तथा बधाई दिने । तर यसरी एउटालाई विजेता बनाउँदा अरू खिन्न देखिन सक्छन् । त्यसकारण खेलमा सहभागी सबैलाई उभ्याएर बधाई र स्याबासी दिनुहोस् ।

- गेडागुडीको थैली टाउको वा कुम्मा राखेर भुइँमा नभारीकन कसले कति समयसम्म टिकाउन सक्छ, कति पाइला हिँडन सक्छ प्रतिस्पर्धा गराउनुहोस् । यसरी खेलाउँदा हात वा शरीरको निश्चित भागबाट थैली भुइँमा खसाउने पक्षबाट नखसाउने पक्षलाई बधाई दिई सम्मान गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई विभिन्न रड तथा गेडागुडी भएका थैलीहरू दिएर सबै थैलीहरूलाई छाम्न र राम्रोसँग अवलोकन गर्न दिनुहोस् । त्यसपछि सामूहिक तथा व्यक्तिगत रूपले कसले कुन रडको थैली समातेको छ, कसको सानो, ठुलो के छ, आदि अवधारणात्मक प्रश्न गर्नुहोस् । जसले उत्तर भन्छ, उसलाई परिचय पनि दिन लगाएर कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् । उत्तर दिन सबैलाई प्रेरित गर्नुहोस् ।
- बालबालिकाले दिने हरेक प्रतिक्रियालाई धन्यवाद, स्याबास, धेरै राम्रो भनेर हौसला प्रदान गर्नुहोस् । यसबाट बालबालिकालाई सबै सिकाइ क्रियाकलापमा सहभागी हुन थप हौसला प्राप्त हुन्छ ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंलाई रमाइलो लाग्यो कि लागेन ?
- कुन कुरा रमाइलो लाग्यो ?
- तपाईंले के के गर्न सक्नुभयो ?
- तपाईंका साथीहरूमध्ये कक्सले के के गर्नुभयो ? आदि ।

३. बाँध्ने तथा कर्सने खेलौना (Fastening Item)

यो कपडाबाट बनाइने एक खेल सामग्री हो । यो सामग्री नरम खालको हुन्छ यस प्रकारको सामग्रीमा बटन लगाउने, जिपर लगाउने, रिबन लगाउने, तुना तथा डोरी बाँध्ने, टाँक लगाउने आदि व्यवस्था गरिएको हुन्छ । यस सामग्रीको प्रयोगबाट बालबालिकाले आफैलाई दिनदिनैमा आवश्यक पर्ने जीवनोपयोगी सिपहरू सिक्ने अभ्यास गर्नुहोस् । यस्ता क्रियाकलापबाट बालबालिकाले मनोरञ्जन पनि लिन सक्छन् । यस प्रकारको क्रियाकलापले बालबालिकाको आँखा, हात तथा मस्तिष्कको समन्वयात्मक विकास गर्न पनि सहयोग पुऱ्याउँछ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- दैनिक जीवनमा आवश्यक पर्ने सिप सिक्न ।
- आफ्नो काम आफै गर्ने बानीको विकास गर्न ।
- सूक्ष्म अङ्गको सन्तुलित विकासमा सहयोग पुऱ्याउन ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- सुरुमा यस्ता खेलौनाहरूको आकार, प्रकार, रड तथा बनावटको बारेमा कक्षामा सामूहिक रूपमा छलफल गराउनुहोस् । बालबालिकालाई यस्ता खेलौनाहरू समूहमा खेल्न, सुमसुम्याउन, छुन, हर्न र रमाइलो गर्न दिनुहोस् ।
- बालबालिकालाई डोरी कस्ने, तुना बाँध्ने वा जिपर खुलाउने काम गर्न दिनुहोस् । उनीहरूले त्यो काम कसरी गरे ? भनेर सोधनुहोस् र अन्य साथीलाई गरेर देखाउन लगाउनुहोस् । यसरी गरेर देखाउने र हेरेर सिक्ने सबै बालबालिकालाई धन्यवाद दिएर हौसला प्रदान गर्नुहोस् ।
- बालबालिकालाई स्वतन्त्र ढङ्गले खेलौनामा भएका बटन, जिपर, फित्ता, टाँक आदि लगाउन र खोल्ने क्रियाकलाप गर्न दिनुहोस् ।
- बालबालिकालाई व्यक्तिगत तथा सामूहिक रूपमा यस्ता खेलौनाहरूमा भएका बटन, जिपर, फित्ता, टाँक आदि लगाउन र खोल्न लगाउनुहोस् । समय, गन्ती तथा अन्य हाउभाउको आधारमा कसले छिटो सक्यो ? गन्नुहोस् र भन्नुहोस् वा भन्न लगाउनुहोस् । सबै बालबालिकालाई क्रियाकलाप गर्न हौसला दिनुहोस् । बालबालिकालाई हतोत्साहित हुन सक्ने व्यवहारबाट जानकार एवम् सचेत रहनुहोस् ।

- कक्षा/केन्द्रमा भएका अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि क्रियाकलाप गराउँदा ध्यान दिनुहोस् र उनीहरूको सामर्थ्य र क्षमताअनुसारका क्रियाकलापमा सहभागी गराउनुहोस् ।
- खेलौनामा गरिएको अभ्यास जस्तै कक्षामा भएका अन्य सामग्रीहरू, जस्तै बालबालिकाको झोला, कमिजको टाँक, टिफिन बक्सको ढक्नी, जुत्ताको तुना आदिको कसले कति छिटो खोल्न तथा मिलाउन सक्छ, सामूहिक रूपमा गर्न लगाउनुहोस् । तर यसबाट सामग्रीहरू टुट्ने, च्यातिने तथा बिग्रिन नहुने कुरामा शिक्षकले विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- यो सामग्री छुँदा, तुना खोल्दा, बाँध्दा जिपर खोल्दा कस्तो अनुभव भयो ?
- के यो काम फेरि पनि गर्न सक्नुहुन्छ ?
- के आज तपाईंलाई रमाइलो लाग्यो ?
- के तपाईंहरू भोलि पनि यस्तो खेल खेल्न चाहनुहुन्छ ? आदि ।

8. नरम खेलौना (Soft Toys)

जनावर तथा अन्य वस्तुका आकारमा नरम चिजहरू जस्तैः कपास, फाइवर, ऊन आदि कोचेर बनाइएका खेलौनालाई नरम खेलौना भनिन्छ । यस प्रकारका खेलौना समाउँदा, च्याप्दा बालबालिकालाई आनन्द प्राप्त हुन्छ । साना बालबालिका यस्ता खेलौनाहरूसँग एकलै खेल्न रुचाउँछन् । बालबालिकाले यस्ता खेलौनालाई साथीका रूपमा प्रयोग गर्ने हुनाले उनीहरूका सामाजिक तथा भाषिक विकासमा यसले सहयोग पुऱ्याउँछ । खेलौनालाई नुहाइदिएर, ढाडमा बोकेर, लुगा फेरिदिएर तथा सचेत साथीका रूपमा व्यवहार गर्ने हुनाले यसबाट उनीहरूको संवेगात्मक विकासमा पनि सहयोग पुगदछ । प्राणीहरूको अड्ग जस्तै आँखा, नाक, टाउको मुख आदिको आकृति तथा स्थानको बारेमा जानकारी गराउन पनि बालबालिकालाई यसले सहयोग गर्दछ । साथै कुनै चिजको स्पर्श गर्दा हुने अनुभव नरम, कडा जस्ता स्पर्श चेतना र अनुभव गराउन पनि यसले सहयोग गर्दछ ।

संकेत : National Institute of Psychology

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- वस्तुहरूको गुणका (नरम, कडा, खस्तो, चिप्लो आदि) बारेमा जानकारी दिन ।
- स्वसञ्चार सिपको विकास गर्ने

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई स्वतन्त्र रूपले खेलौनालाई छुन, समाउन र सुमसुम्याउन दिनुहोस् । यसबाट उनीहरूमा वस्तुको स्पर्श गरी कोमलता, कडापन, खस्तोपन आदिको बारेमा अनुभव हुन्छ ।
- बालबालिकाले खेलौनालाई विभिन्न व्यक्ति, प्राणी वा जनावरको रूपमा व्यवहार गर्दछन् । उनीहरूले खेल्ने समयमा खेलौनालाई विभिन्न जनावरको रूपमा व्यवहार गर्न सहजकर्ता/ शिक्षकले सहयोग गर्नुहोस् । जस्तैः एउटाले बिरालो मानेर, अर्कोले साना पाठापाठी मानेर, अर्कोले चरा मानेर संवाद गर्ने आदि ।
- बालबालिकाले खेलाउने खेलौनालाई सधैँ सफा राख्नु पर्दछ । खेलौना फोहोर हुँदा बालबालिकाको स्वास्थ्यमा गम्भीर असर पुग्न सक्ने कुरामा सचेत रहनुहोस् । बालबालिकालाई सफा खेलौना दिएर त्यसलाई चलाउने, स्नेह गर्ने, साथीको रूपमा सञ्चार गर्ने गराउने क्रियाकलाप गर्न दिनुहोस् ।
- ठुला बालबालिकाले खेलौना आफैँ स्वतन्त्र तरिकाले खेल्न सक्दछन् । जस्तैः खेलौनासँग कुराकानी गरेर खेलौनालाई काल्पनिक भूमिका दिएर, च्यापेर हिँडेर/सुतेर । यसरी खेल्दा बालबालिकामा सिर्जनात्मक

क्षमताको विकास हुन्छ । त्यसकारण शिक्षक तथा सहजकर्ताले बालबालिकालाई त्यस्ता खेलौनाहरू सहज रूपमा उपलब्ध गराउनुहोस् । उनीहरूले खेलौनासँग गरेका व्यवहारलाई प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा अवलोकन गर्नुहोस् र सिकाइको उद्देश्यअनुसार छलफल तथा अन्तरक्रिया गर्नुहोस् ।

- दृष्टिविहीन बालबालिका भए उनीहरूसँग खेलौनाका गुणहरू जस्तै नरम, खस्तो, कडा आदिका विषयमा छलफल गर्नुहोस् । खेलौनाका रङ्को विषयमा अन्य साथीहरूबाट जानकारी गराउनुहोस् ।
- खेलौनामा प्रयोग भएका कान (एन्टेना), आँखा, खुटटा, खण्ड आदि कतिओटा छन् भन्ने विषयमा बालबालिकासँग प्रश्नोत्तर गरी खेलौनामा जस्तै विशेषता हुने कुनै जीवसँग तुलना गर्न गराउन अभिप्रेरित गर्नुहोस् । यसले गणितीय सिप र तुलना गर्ने सिपको विकास गराउँछ ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- यो खेलौना कस्तो लाग्यो ?
- यो खेलौनामा तपाईंलाई सबैभन्दा ज्यादा कुन कुरा मनपन्यो ?
- के यो खेलौनासँग भोलि पनि खेल्ने हो ?

५. कठ्ठपुतलीहरू (Puppets)

बालबालिकाको सामाजिक र संवेगात्मक विकासका लागि गरिने क्रियाकलापहरूमा कठ्ठपुतलीको प्रयोग ज्यादै प्रभावकारी हुन्छ । बालबालिकाले कठ्ठपुतलीको जोडीलाई काल्पनिक साथी तथा सहपाठीका रूपमा खेलाउन मन पराउँछन् । उनीहरू कठ्ठपुतलीहरूसँग विभिन्न काल्पनिक संवादहरू गर्न रुचाउँछन् । यस प्रकारका क्रियाकलापहरूले उनीहरूमा सहपाठीहरूसँग भावनात्मक कुरा आदानप्रदान गर्ने, शिक्षकहरूसँग अन्तरक्रिया गर्ने र आपसमा समन्वय गर्ने जस्ता सामाजिक सिपहरूको विकास हुन सहयोग गर्दछ ।

चित्र स्रोत : National Institute of Psychology

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- स्वसञ्चार सिपको विकास गर्ने ।
- सामाजिक अन्तरक्रियात्मक बानीको विकास गर्ने ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिका कक्षामा प्रवेश गर्नुपूर्व शिक्षकले कठ्ठपुतलीको प्रयोग गरी उनीहरूकै आवाजको नक्कल गर्दै दैनिक अभिवादन आदान प्रदान गर्नुहोस् र गर्न सिकाउनुहोस् । जस्तै: हेलो शर्मिला, नमस्कार, तपाईंलाई सन्चै छ ? आज तपाईंले के खाएर आउनुभयो ? स्याबास, फेरि भेटौला आदि । शिक्षकले सबै बालबालिकासँग यस प्रकारको अभिवादनसहितको कुराकानी गर्नुहोस् । यसबाट लजालु स्वभावका बालबालिका पनि सामान्य सञ्चार क्रियाकलापमा सहभागी हुन उत्प्रेरित हुन सक्दछन् ।
- बालबालिकालाई पालैपालो कठ्ठपुतलीलाई छुन, सुमसुम्याउन तथा अड्कमाल गर्न दिनुहोस् । यसले उनीहरूलाई एक आपसमा सुरक्षित तथा स्नेहपूर्ण तरिकाले व्यवहार गर्न सिकाउँदछ ।
- कठ्ठपुतलीलाई रमाइलो र खेलका रूपमा प्रयोग गर्नुहोस् । यसका लागि कठ्ठपुतलीलाई छुने, हाउभाउ गर्न लगाउने र विभिन्न जनावरको आवाज नक्कल गर्न सिकाउने, विभिन्न संवेग जस्तै: खुसी हुने, रिसाउने आदिको नक्कल गरेर देखाउने र बालबालिकालाई पनि नक्कल तथा हाउभाउ गर्न सिकाउनुहोस् ।

- कठपुतलीलाई कथा वाचन, कविता वाचन तथा गायन एवम् अभिनयका लागि प्रयोग गर्नुहोस् ।
- कठपुतलीलाई बुबा, आमा, शिक्षक, दाजु आदिको भूमिका दिएर केही प्रिय लाग्ने निर्देशन दिन लगाउने कियाकलाप गर्नुहोस् । यस्ता कियाकलापबाट बालबालिकामा आपसी कुराकानीको नक्कल गर्ने र सञ्चार आदान प्रदान गर्ने सिपको विकास हुन्छ ।
- दृष्टिविहीन तथा अन्य फरक शारीरिक क्षमताका बालबालिका छन् भने कठपुतलीको प्रयोग उनीहरू सुहाउँदो कियाकलापका लागि गराउनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज कत्तिको रमाइलो लाग्यो ?
- बोलीको नक्कल गर्दा कस्तो लाग्यो ?
- यो खेलौना खेल्दा तपाईंलाई सबैभन्दा बढी मन परेको कुरा के हो ?
- भोलि पनि यससँग खेल्ने हो त ?

६. आकार छुट्याउने बाक्स (Shape Sorting Box)

यो एउटा बाक्स हो । यसको सतहमा विभिन्न आकारका प्वाल पारिएको हुन्छ । बाक्सभित्र विभिन्न आकार तथा आकृतिका काठका टुकाहरू (ब्लकहरू) हुन्छन् । काठका टुकाहरू विभिन्न रडका हुन्छन् । बालबालिकाले बाक्सभित्रका काठका टुकाहरू बाहिर निकालेर, बाक्स बन्द गरेर छेउमा भएको विभिन्न प्वालहरूबाट मिल्ने आकृतिको टुकाहरू भित्र छिराउने र खेल्ने गर्दछन् । बालबालिकामा यस प्रकारको सामग्रीको प्रयोगबाट वस्तुको आकार, रडको पहिचान तथा विभेदीकरण क्षमताको विकास, आँखा र हातको समन्वय सिपको विकास र वस्तुलाई स्पष्ट देख्ने र चिन्ने क्षमताको विकास हुन्छ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- पूर्वअवलोकनका आधारमा वस्तुको ज्यामितीय आकार पहिचान गर्ने ।
- हात र आँखाको समन्वयात्मक सिप विकास गर्ने

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्ने गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई बाक्स छुन दिनुहोस् । स्वभावैले उनीहरूले त्यसमा भएका काठका टुका चलाउने र फिक्ने गर्न सक्छन् । उनीहरूले त्यसो गर्दा स्वीकृति दिनुहोस् ।
- बालबालिकामध्ये जसले काठका टुका बाहिर निकाल्छन् तिनीहरूलाई समर्थन गर्दै बाँकी बालबालिकालाई पनि सोहीअनुसार गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकाले काठका टुका बाहिर निकालेपछि बाक्सको ढक्कन बन्द गर्नुहोस् । अब बालबालिकालाई बाक्स सही तरिकाले राखेर उर्पयुक्त प्वालबाट काठका टुकाहरू भित्र छिराउन लगाउनुहोस् । बालबालिकालाई यो कार्य एकलै तथा सामूहिक रूपमा पनि गराउन सकिन्छ । राम्रो समूह कार्य गर्न बालबालिकालाई हौसला प्रदान गर्नुहोस् ।

- बालबालिकालाई काठका टुकाहरूको आकृति देखाउदै, त्यस्तो आकृति भएको उनीहरूका घरमा तथा छिमेकमा के कस्ता सामग्रीहरू छन् सम्भवैर बताउन लगाउनुहोस् । उनीहरूलाई सहजीकरणका लागि थाल, कचौरा, ढोका, सुत्ने खाट, मेच, चकटी, अँगेना, टेबल, अन्य कुनै ज्याबल आदि सम्भाउदै आकृतिसँग तुलना गरी आकारका नाम भन्न प्रेरित गर्नुहोस् ।
- यो बाकससम्बन्धी कियाकलापलाई आवश्यकतानुसार खेलका रूपमा पनि प्रयोग गर्नुहोस् । जस्तै: टुका झिक्कन को छिटो ? टुकाको आकार भन्न कसले मिलायो ? टुका झिक्केर पहिलेजस्तै बनाउन को छिटो ? आदि ।

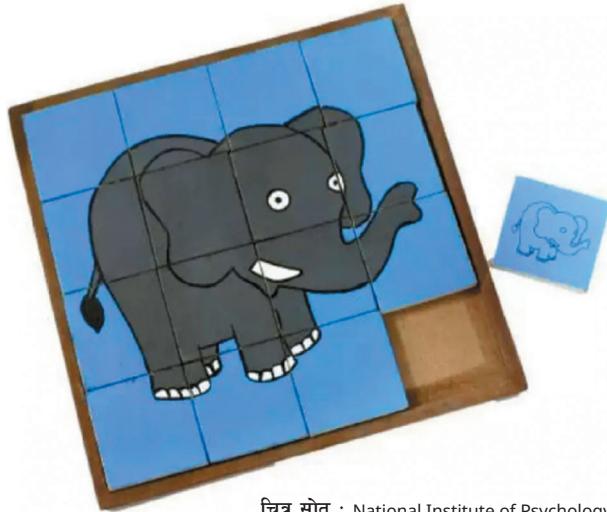

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज कत्तिको रमाइलो लाग्यो ?
- बाकसमा भएकामध्ये तपाईंलाई कुनचाहिँ आकृति ज्यादा मन पर्यो ?
- भोलि पनि यससँग खेल्ने हो त ? आदि ।

७. जनावर पहेली (Animal Puzzle)

यो घनाकार टुकाहरूको एउटा समूह हो । हरेक टुकाको सबै सतह वा भागमा बेरलाबेरलै जनावरहरूको शरीरको भाग हुन्छ । बालबालिकाले अवलोकन, सिकाइ र अनुभवका आधारमा सबै टुकाहरूलाई जोडेर जनावरको पूर्ण शारीरिक आकृति तयार गर्दछन् । एक समूहबाट ६ ओटा जनावरको पूर्ण शारीरिक आकृति निर्माण गर्न सकिन्छ । यस प्रकारको टुकाहरू विभिन्न किसिमका हुन सक्छन् तर सबैको उद्देश्य अलग अलग भागबाट जनावरहरूको सगलो चित्र निर्माण गर्नु तै हो ।

चित्र स्रोत : National Institute of Psychology

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- प्रत्यक्षीकरण र विभेदीकरणको सिप विकास गर्न ।
- सामूहिक कार्य गर्ने भावनाको विकास गर्न

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई कुनै एउटा घनाकार (क्युब) वस्तुको सेटबाट कुनै जनावरको पूर्ण आकृतिको चित्र देखाउनुहोस् । त्यस जनावरलाई उनीहरूले देखे नदेखेको तथा कहाँ पाइन्छ आदि प्रश्न गर्दै उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् ।
- पूर्ण जनावरको आकृतिबाट उत्क क्युबका भागहरू अलग अलग गर्नुहोस् । अलग गर्दा अलग भिकिएका भागहरूको नाम भन्न लगाउनुहोस् वा भनिदिनुहोस् ।
- अलग गरिएका भागहरूलाई कसले जोडेर फेरि पहिलेजस्तै गर्न सक्छन् कि सोधनुहोस् । कुनै बालक वा बालिकाले प्रयत्न गर्न चाहे भने अवसर दिनुहोस् । नसकदा आफैले जोडेर देखाउनुहोस् । जोड्ने क्रममा पनि बालबालिकालाई हरेक भागको नाम उच्चारण गर्न सिकाउदै तिनको बारेमा सामान्य जानकारी पनि दिनुहोस् जस्तै: यो हात्ती हो । हात्ती जङ्गलमा बस्छ । यो हात्तीको टाउको चित्र हो । यो हात्तीको खुट्टाको चित्र हो आदि । तर आफैले भन्नुअघि बालबालिकाले भन्न सक्छन् कि भनेर अवसर दिन नभुल्नुहोस् ।
- जनावरका शरीरका भागहरू छ्यासमिस पारेर राख्नुहोस् । बालबालिकालाई ती छ्यासमिस भएका जनावरको शरीरका भागहरूलाई जोड्न लगाउनुहोस् । उनीहरूले शरीरका भाग जोड्दै गर्दा जोड्न लागेको वा जोडिएको भागको नामलाई सबैले सुन्ने गरी उच्चारण गर्न पनि लगाउनुहोस् । यसबाट उनीहरूमा पठन सिप विकास र शब्द भण्डार वृद्धिमा पनि सहयोग पुगदछ ।

- यस्ता क्रियाकलापहरू पहिले सामूहिक रूपमा र विस्तारै विद्यार्थीहरूलाई एकलै गर्न प्रोत्साहन गर्नुहोस् ।
- कुनै सेटमा यस्ता भागहरू ससाना हुन सकदछन् । बालबालिकालाई तिनीहरू जोड्न कठिनाई भएमा सहजीकरण गर्नुहोस् ।
- बालबालिकाले तयार गरेका जनावरको बारेमा छलफल तथा प्रश्नोत्तर गर्नुहोस् । जस्तै: यो कुन जनावरको चित्र बन्यो ? यो कहाँ बस्छ ? यसले के खान्छ ? आदि । सबै बालबालिकालाई छलफलमा सहभागी हुन प्रोत्साहन दिनुहोस् । दृष्टिविहीन तथा अन्य अपाङ्गता भएका बालबालिका भए सोहीअनुसार क्रियाकलाप गराउनुहोस् । जस्तै: दृष्टिविहीनलाई छामेर पनि क्रियाकलाप गराउन लगाउन सकिन्छ ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज कत्तिको रमाइलो लाग्यो ?
- तपाईंले कुन जनावरको चित्र जोड्नुभयो ?
- तपाईंले चित्रमा जोड्नुभएको जनावर कस्तो थियो ? त्यसको शरीर कस्तो थियो ?
- भोलि पनि यस्तै काम गर्ने हो त ? आदि ।

८. काठका टुकाहरू (Building Blocks)

यो विभिन्न रड तथा आकारका गोटीहरूको समूह हो । यस समूहका हरेक गोटीलाई निकालेर विभिन्न आकृति तथा ढाँचाको निर्माण गराउनु नै यस सामग्रीको मुख्य प्रयोग हो । रड र आकारको आधारमा बालबालिकाले यी काठका

टुकाहरूलाई मिलाएर विभिन्न वस्तुका आकृति बनाउँदै खेल्दछन् । उनीहरू यस्ता आकृतिहरू आफै बनाउने, भत्काउने, फेरि बनाउने गर्दछन् । यसबाट उनीहरूमा खेल्दै सिक्ने कलाको विकास हुन्छ । बालबालिकालाई ज्यामितीय आकारहरूको सामान्य परिचय गराउन पनि यो सामग्री उपयोगी हुन्छ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- आँखा र हातको समन्वय सिप विकास गर्न ।
- सृजनशीलता तथा सामूहिक सिकाइ क्षमता विकास गर्न ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई विभिन्न काठका टुकाहरूसँग स्वतन्त्र रूपमा खेल्न दिनुहोस् र उनीहरूले त्यसबाट के बनाउने कोसिस गर्दैन् अवलोकन गर्नुहोस् ।
- कुनै बालक वा बालिकाले बनाएको आकृति वा ढाँचा अरू बालबालिकालाई देखाउनुहोस् वा कसैको पनि निश्चित तरिकाले नबनेको भए उनीहरूले देख्ने गरी आफैले कुनै आकृति निर्माण गर्नुहोस् ।
- सबै बालबालिकालाई मन परेको आकृति बनाउन दिनुहोस् । उनीहरूले बनाएका भवनहरू, आकृति, ढाँचा आदि अरू साथीहरूलाई देखाउन लगाउनुहोस् । विभिन्न आकार, आकृति, रडका काठका टुकाहरूको प्रयोग गरी उनीहरूले अनेक प्रकारका भवनहरू, निर्माण गर्न सक्नेछन् ।
- बालबालिकाले व्यक्तिगत तथा सामूहिक रूपले निर्माण गरेका भवनहरूमा कसको अग्लो, कसको ठुलो, कुन रड, आदि विषयको बारेमा छलफल गराउनुहोस् । तपाईंको छलफलको विषय तपाईंले तयार गर्नुभएको पाठ्योजना वा उद्देश्य पूरा गर्नेसँग बढ्ता सम्बन्धित बनाउन सक्नुहुने छ ।
- बालबालिकाले निर्माण गरेको भवन के हो ? यसमा के के छ ? जस्तै: झ्याल, ढोका आदि उनीहरूलाई चिनाउन र बताउन लगाउनुहोस् । जस्तै: यो घर हो, पुल हो आदि । यस प्रकारको सिकाइ आदान प्रदान गर्न सबै बालबालिकालाई हौसला दिनुहोस् ।

- बालबालिकालाई उनीहरूका इच्छाअनुसार विभिन्न आकृतिहरू निर्माण गर्न लगाउनुहोस् । उनीहरूले निर्माण गरेका आकृति के हो, कसरी बनाउनु भयो भनेर साथीहरूलाई सुनाउन लगाउनुहोस् । सबै बालबालिकाको सृजनाको प्रशंसा गर्दै उनीहरूलाई हौसला दिनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज कत्तिको रमाइलो लाग्यो ?
- तपाईंले के के बनाउनुभयो ?
- तपाईंले बनाउनुभएको घर तपाईंकै जस्तो थियो कि ?
- भोलि पनि यस्तै काम गर्ने हो त ? आदि ।

८. गोलो स्तम्भ (Ring Tower)

यो रबर रिडहरूको सेट हो । विभिन्न रडका सानासाना हाते रिडहरू एउटा सानो छाडीमा उनेर राखिएको हुन्छ । बालबालिकाले रिडहरू निकाल्ने र मिलाउने गर्दछन् । यो कार्यलाई निर्देशित र स्वतन्त्र दुवै तरिकाले गराउन सकिन्छ । स्वतन्त्र रूपले गर्न पाउँदा उनीहरू अफै रमाउँछन् । यी सामग्रीहरूबाट बालबालिकालाई गोलो घेरा बनाउने, सानोठुलो आकार पहिचान गराउने र विभिन्न प्रकारका रड पहिचान गराउने जस्ता क्रियाकलाप गराउन सकिन्छ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- हात र मस्तिष्कको समन्वयात्मक सिप विकास गर्न ।
- समूहकार्य, गणितीय सिप तथा स्वच्छ प्रतिश्पर्धात्मक भावनाको विकास गर्न ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई रिड टावरमा भएका सबै रिडहरू निकालेर स्वतन्त्र रूपले खेल्न र समूहमा रमाउन दिनुहोस् । रिड निकालेर पुनः त्यसमै राख्न दिनुहोस् । बालबालिकालाई रिडको रड कुन हो ? कुन सानो ? कुन ठुलो ? कस्तो आकारको हो ? बताउन लगाउनुहोस् । साइजअनुसार सबै रिडहरूलाई फेरि मिलाउन लगाउनुहोस् ।
- रिडहरूलाई कक्षाको बिचमा राख्नुहोस् । बालबालिकालाई गोलो घेरा बनाएर वरिपरि उभिन लगाउनुहोस् । शिक्षकले कुनै रडको रिड उच्चारण गर्नुहोस् जस्तै: रातो रिड, हरियो रिड, निलो रिड आदि । शिक्षकले उच्चारण गरेअनुसारको रिडलाई बालबालिकामध्ये कसले छिटो समाउँछ अवलोकन गरी स्यावासी दिनुहोस् र अन्य ढिला समात्नेलाई वा अलमलमा पर्नेलाई पनि हौसला दिँदै चिन्न र समात्न सहयोग गर्नुहोस् । यो खेल पालैपालो हरेक बालबालिकालाई खेलाउन सकिन्छ । प्रतिश्पर्धात्मक रूपमा खेलाउँदा कसैलाई चोट नपुग्ने, कोही पछि नपर्ने विषयमा सचेत रहनुहोस् । शिक्षकले भनेको रिड बालबालिकाले समातेर कक्षामा गुडाउन पनि सक्छन् । दृष्टिविहीन बालबालिका भएमा उनीहरूलाई रड नभनेर आकार र साइजका रिड समाउने खेलमा सहभागी गराउनुहोस् । हातले समाउन नसक्ने बालबालिका भएमा मुखले चिन्ने र इसारा गर्ने क्रियाकलाप गराउनुहोस् ।

- बालबालिकालाई एक छेउमा उभिन लगाउनुहोस् । हरेकलाई रिड दिनुहोस् । शिक्षकले सबै रिडलाई एक साथ गुडाउन भन्नुहोस् । कसको रिड सबैभन्दा पर पुर्यो सोधनुहोस् र बालबालिकालाई नै प्रतिक्रिया दिन लगाउनुहोस् । पर नपुगेका रिडका सम्बन्धमा पनि सकारात्मक प्रतिक्रिया दिँदै सहभागी सबैलाई हौसला दिनुहोस् ।
- बालबालिकालाई रिड हातमा लिन लगाउनुहोस् । रिडलाई कापीमा, सेतो पाटीमा वा कुनै कागजमा घोष्ट्याएर सिसाकलमले गोलो घेरा बनाउन लगाउनुहोस् । त्यसपछि उनीहरूले कुन रडको रिडको गोलो घेरा बनाएको हो त्यसैअनुसार रड भर्न लगाउनुहोस् । अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई उनीहरूका क्षमताअनुसारका काममा सहभागी गराउनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज रमाइलो भयो कि भएन ?
- के कुरा रमाइलो लाग्यो ?
- तपाईंले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंले बनाउनुभएको गोलो घेरा कुन रडको थियो ?
- भोलि पनि यस्तै काम गर्ने हो त ? आदि ।

१०. विविध आकारका टुकाहरू (Attribute Blocks)

यो गणितीय आकृतिहरूको अवधारणा सिकाइका लागि प्रयोग गरिने सामग्री हो । यस सामग्री सेटमा विभिन्न गणितीय सामग्रीहरू जस्तै वृत्त, त्रिभुज, वर्ग, आयत, षट्भुज, अष्टभुज आदि हुन्छन् । यी सामग्रीको प्रयोगबाट बालबालिकामा माथि उल्लेखित विभिन्न प्रकारका ज्यामितीय आकारका बारेमा अवधारणा दिन सकिन्छ । यस सामग्री सेटको प्रयोगद्वारा बालबालिकामा रड, आकार, आकृति तथा मोटो/पातलोपनको बारेमा समेत सिकाउन सकिन्छ । यी सामग्रीका सेटहरू रातो, पहेँलो र निलो रडका हुन्छन् ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- हात र मस्तिष्कको समन्वयात्मक सिप विकास गराउने ।
- आधारभूत गणितीय आकृतिको बारेमा अवधारणा दिन ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई स्वतन्त्र रूपमा टुकाहरूको सेटबाट एउटा एउटा टुका समाउन र खेलन दिनुहोस् । बालबालिकाले यी टुकालाई हातले सुमसुम्याउने, साथीको सँग तुलना गर्ने, भुँईमा राख्ने, गुडाउने वा आपसमा साट्ने गर्दछन् ।
- बालबालिकालाई उनीहरूले लिएका टुका कस्तो छ ? त्यसको रड कस्तो छ ? आकृति कस्तो छ ? आदि जस्ता सामान्य प्रश्न गर्नुहोस् र सबै बालबालिकालाई प्रतिक्रियाका लागि उत्प्रेरित गर्नुहोस् । बालबालिकालाई यस्तै आकार, आकृतिका वस्तुहरू उनीहरूका घरमा के के छन् ? सम्भवेर साथीलाई बताउन लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई आफ्ना साथीहरूसँग भएका टुकाको बारेमा पनि बताउन लगाउनुहोस् । त्यसपछि उनीहरूसँग भएका टुकासँग रड र आकृतिको आधारमा मिल्ने टुका भएका साथीहरू खोजेर सँगै उभिन तथा समूह बनाउन लगाउनुहोस् । सम्भव भएसम्म सँगै फोटो खिचेर देखाउनुहोस् । कुनै दृष्टिविहीन बालक वा बालिका भएमा सहजकर्ताले समूहमा मिलाइदिने काम गर्नुहोस् ।
- बालबालिकालाई आफ्नो जोडीको समूहमा रहेको टुकाको रड, आकृति र आकारको बारेमा बताउन लगाउनुहोस् । यसबाट उनीहरू रड छुट्याउने, आकृति फरक छुट्याउने, आकारको आधारमा सानो ठुलो,

मोटो पातलोको बारेमा धारणा बनाउने गर्दछन् । जस्तै: रातो, वर्गाकार, सानो र पातलो । यस्तो छलफलमा सबै बालबालिकालाई सहभागी गराउनुहोस् ।

- बालबालिकालाई विभिन्न आकृतिका सामग्री टिप्प लगाउनुहोस् । उनीहरूले टिपेका आकारका आधारमा बालबालिकालाई अलग अलग समूहमा मिलेर बस्न लगाउनुहोस् । जस्तै: त्रिभुजाकार, वृत्ताकार, वर्गाकार, आयताकार समूह आदि । समूहमा बसेपछि उनीहरू आफू कुन समूहको हो आकृति देखाउँदै भन्न लगाउनुहोस् । यसैगरी रडको आधारमा पनि समूह विभाजन गराउन सकिन्छ, जस्तै: रातो, हरियो, निलो, पहेँलो आदि । यस्ता क्रियाकलाप पटक पटक गराउन सकिन्छ । यस क्रियाकलापले उनीहरूमा आकार प्रकार तथा रडसम्बन्धी धारणा बसाउन र समूहको सामान्य धारणा दिनसमेत सहयोग पुग्छ । साथी समूह बनाउने कुराले सामाजिकीकरणमा पनि सहयोग पुग्छ ।
- बालबालिकालाई एउटा एउटा टुका फेरि समाउन लगाउनुहोस् र ट्रेसिङ गरी त्यसको चित्र उनीहरूको अभ्यास पुस्तिकामा पनि उतार्न लगाउनुहोस् । त्यसपछि त्यसमा उपयुक्त रड भर्न लगाउनुहोस् ।
- शिक्षक तथा सहजकर्ताले सबै रडका सामग्रीलाई एकै ठाउँमा मिसाउनुहोस् र एक एक टिपेर हातमा लिई बालबालिकालाई सामूहिक रूपमा यो के को आकृति हो, कुन रडको छ, कुन आकारको छ आदि प्रश्न सोध्दै छलफल गराउनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आजको सामग्री कस्तो लाग्यो ?
- आज रमाइलो भयो कि भएन ?
- के कुरा रमाइलो लाग्यो ?
- तपाइंले के के काम गर्नुभयो ?
- तपाइंले आज देख्नुभएको सामग्रीजस्तो चिज तपाइंको घरमा के छ ?
- भोलि पनि यस्तै काम गर्ने हो त ? आदि ।

११. त्रिघना (Cubimbi)

यो तीनओटा घनाकार (क्युब) भएको पजल सामग्री हो । हरेक क्युबको सबै भागमा कुनै चित्रको निश्चित भाग कोरिएको हुन्छ, जस्तै: टाउको, शरीर, खुट्टा आदि । बालबालिकाले यस्ता पजलहरू जोडेर विभिन्न चित्रहरू निर्माण गर्न सक्छन् । एक सेट घन मिलाएर विभिन्न ६ प्रकारका चित्रहरू तयार गर्न सकिन्छ । यस क्रियाकलापबाट बालबालिकाले लामो समयसम्म मनोरञ्जन लिने गर्दछन् । बालबालिकाले आफ्नो पूर्वअनुभव र अवलोकन पनि यस प्रकारको अभ्यासमा प्रयोग गर्दछन् ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- प्रत्यक्षीकरण र विभेदीकरण सिप विकास गर्न ।
- सामूहिक कार्य गर्ने बानीको विकास गर्न ।

चित्र स्रोत : National Institute of Psychology

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई स्वतन्त्र रूपले क्युब सेट खेल्न दिनुहोस् । उनीहरू साथीहरूसँग मिलेर खेल्न सक्छन् । उनीहरूमध्ये केहीले आफैं पनि विभिन्न क्युबबाट मान्छे वा जनावरको पूर्ण आकृतिसहितको चित्र तयार गर्न सक्छन् । उनीहरूले तयार गरेका चित्रलाई साथीहरूका बिचमा पालैपालो प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् । के को चित्र हो भन्न पनि लगाउनुहोस् । सबै बालबालिकालाई ताली बजाएर हौसला प्रदान गर्न लगाउनुहोस् ।
- शिक्षक तथा सहजकर्ताले कुनै एक सेट त्रिघना (क्युबिम्बी) लिई त्यसमध्येको कुनै एउटा चित्रको पूर्ण आकृति तयार गर्नुहोस् र बालबालिकालाई देखाउनुहोस् । चित्र मिलाउँदै गर्दा उक्त चित्रका विभिन्न भागका बारेमा छलफल गर्दै जानुहोस् । जस्तै: यो चित्र के को हो ? अब यो र यो भाग जोड्दा के को चित्र बन्छ होला ? तिमीले यस्तो चित्र देखेको छौ ? अब के बन्यो ? आदि ।
- बालबालिकालाई एउटा एउटा त्रिघना समाउन दिई आफूले समातेको त्रिघनाको भागसँग मिल्ने चित्रहरू अरू साथीको क्युबबाट खोजेर चित्र पूरा गर्न लगाउनुहोस् । शिक्षकले आवश्यकतानुसार सहजीकरण गर्नुहोस् । आवश्यकतानुसार यो कार्य व्यक्तिगत रूपमा पनि गराउन सकिन्छ ।
- बालबालिकाले जोडेको चित्रको आकृति कक्षामा सामूहिक रूपमा सबैलाई देखाउनुहोस् र तयार पार्ने समूहलाई बधाई तथा स्यावासी दिनुहोस् ।

- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई साथीहरूका समूहमा राखेर कामको जानकारी गराउने र उनीहरूले सक्ने काममा सहभागी गराउने गर्नुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आजको सामग्री कस्तो लाग्यो ?
- आज रमाइलो भयो कि भएन ?
- के कुरा रमाइलो लाग्यो ?
- तपाईंले के के काम गर्नुभयो ?
- तपाईंलाई कुन चित्र धेरै मनपन्यो ?
- के आज तपाईंले हिजोअस्ति नगरेको काम गर्नुभएको हो ?
- भोलि पनि यस्तै काम गर्ने हो त ? आदि ।

१२. संरचनागत पहेली (Frame Puzzle)

यो पहेली (Puzzle) ससाना टुक्राहरू मिलेर बनेको हुन्छ । सेटमा भएका छ्यासमिसे टुक्राहरू निश्चित ढाँचामा जोडी सिङ्गो आकृति निर्माण गर्न सकिन्छ यस्ता ससाना टुक्रा जोड्ने र निकाल्ने कार्य सामूहिक रूपमा गराउनु प्रभावकारी हुन्छ । यसले बालबालिकामा एकाग्रता र सिर्जनशील क्षमताको विकास गराउँछ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- हात र मस्तिष्कको समन्वयात्मक सिप विकास र आकृति पहिचान गर्न ।
- प्रत्यक्षीकरण/विभेदीकरण गरी चित्र संयोजन गर्न ।

चित्र स्रोत : National Institute of Psychology

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- विभिन्न पहेलीका टुक्राहरूले जोडेर बनाइएको सरलो चित्र टेबुलमा वा भुइँमा राखेर सबै बालबालिकालाई राम्ररी देखाउनुहोस् । यो के को चित्र हो ? तिमीले देखेको छौ ? आदि प्रश्नहरू सोधेर छलफल गराउनुहोस् ।
- त्यसपछि चित्रमा भएका सबै टुक्राहरू निकालेर छ्यासमिस पार्नुहोस् । बालबालिकालाई उत्तर टुक्राहरूलाई पहिलेजस्तै जोडेर सरलो चित्र निर्माण गर्न लगाउनुहोस् । यस प्रकारको क्रियाकलाप सामूहिक रूपमा गराउनु प्रभावकारी हुन्छ ।
- बालबालिकालाई नै टुक्राहरू जोडेर चित्र बनाउने अवसर दिनुहोस् । कतै अलमलमा परे भने साझेकेतिक रूपमा वा आवश्यकतानुसार उपाय दिई काम पूरा गर्न लगाउनुहोस् । बालबालिकाले सिङ्गो चित्र बनाएपछि सबैलाई ताली बजाउन लगाउनुहोस् । उनीहरूलाई चित्रका भागहरूको नाम भन्न पनि लगाउनुहोस् । जस्तै: टाउको, घाँटी, खुट्टा, आदि । अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि उनीहरूका क्षमता र स्तरअनुसार सहभागी गराउनुहोस् ।
- फ्रेम पहेली (पजल) बाट बन्ने जनावरहरूको सामान्य चित्रलाई ठुलो कागजमा कोरेर बालबालिकालाई दिनुहोस् र उनीहरूलाई सामूहिक रूपमा रड भर्न लगाउनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- यो खेल कस्तो लाग्यो ?
- आज रमाइलो भयो कि भएन ?
- कुन कुरा रमाइलो लाग्यो ?
- तपाईंले केको चित्र बनाउनुभयो ?
- तपाईंलाई कुन चित्र धेरै मनपञ्चो ?
- के आज तपाईंले हिजोअस्ति नगरेको काम गर्नुभएको हो ?
- भोलि पनि यस्तै काम गर्ने हो त ? आदि ।

१३. जोडा मिलाउने खेल (Matching Game)

यो काठको टुकामा कोरिएको शैक्षिक सामग्री हो । यसमा हरेक चित्रको जोडा चित्र दिइएको हुन्छ । छ्यासमिस गरेर राखिएका विभिन्न चित्र अङ्गकित काठका टुकाहरूको जोडा मिलाउने कार्य नै यसको प्रयोग हो । यो सामग्रीको प्रयोग गरी बालबालिकाले जोडा मिलाउँछन् । जोडा मिलाउने क्रममा उनीहरूले चित्रको अवलोकन गर्नुपर्ने हुँदा यस क्रियाकलापबाट उनीहरूमा विभेदीकरण तथा प्रत्यक्षीकरण गर्ने जस्ता सिपको विकास हुन्छ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- समान गुणका आधारमा प्रत्यक्षीकरण गर्ने क्षमताको विकास गर्ने ।
- सामूहिक क्रियाकलाप तथा स्वस्थ प्रतिश्पर्धात्मक भावनाको विकास गर्ने ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई स्वतन्त्र रूपले विभिन्न चित्रहरूको कार्ड खेलन वा जोडामा साथी बनाउन दिनुहोस् । उनीहरूमध्ये कक्सले कुन कुन जोडीको साथी बनाए कक्षाका साथीहरूलाई देखाउन लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकाको सङ्ख्या अनुसार चित्रहरूको जोडा मिल्ने गरी चित्र छनौट गर्नुहोस् । जस्तै ३० जना बालबालिका छन् भने १५ जोडी चित्रहरू मात्र छान्नुहोस् । सबै चित्रहरूलाई छ्यासमिस हुने गरी बालबालिकाका बिचमा बाँड्नुहोस् । अब प्रत्येक बालबालिकालाई आफूसँग भएको चित्र कुन हो ? अरूले नदेख्ने गरी राम्ररी हेर्न लगाउनुहोस् । शिक्षकले सबै बालबालिकालाई उनीहरूसँग भएका चित्रको जोडी को सँग छ पत्ता लगाएर साथी बनाउन लगाउनुहोस् । सबै बालबालिकालाई आफ्नो जोडी भेटाउन दिनुहोस् र यसका लागि शिक्षक तथा सहजकर्ताले आवश्यक सहजीकरण गर्नुहोस् । शिक्षकले ठाउँअनुसार गोलो घेरामा राखेर, पालैपालो वा समूहमा यो खेल खेलन लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई ४/५ जनाको समूहमा बाँड्नुहोस् । खेलमैदानको एक छेउमा ४/५ जना बालबालिकालाई लाइनमा राख्नुहोस् । सबै बालबालिकालाई एउटा एउटा चित्र दिनुहोस् । उनीहरूलाई आआफ्ना चित्र के हो राम्ररी हेर्न दिनुहोस् । अलि पर अर्थात् ४/५ मिटरको दुरीमा उक्त चित्रहरूको जोडी छ्यासमिस पारेर राख्नुहोस् । अब बालबालिकालाई आफूसँग भएको चित्रको जोडी त्यो छ्यासमिस समूहबाट खोजेर ल्याउन

लगाउनुहोस् । कसले छिटो गर्न सक्छ, ख्याल गर्नुहोस् र सबैलाई धन्यवाद दिनुहोस् । यो खेल पालैपालो सबैलाई खेल्न लगाउनुहोस् । हिँडन नसक्ने बालबालिका भए उनीहरूलाई बसाएरै यो क्रियाकलाप गराउन सकिन्छ । अन्य अपाङ्गता भएकालाई उनीहरूका क्षमताअनुसार क्रियाकलापमा सहभागी गराउनुहोस् ।

- सबै चित्रहरूलाई घोष्टो पारेर चौरमा छ्यासमिस पारेर राख्नुहोस् । अब हरेक विद्यार्थीलाई कुनै पनि दुईओटा चित्र उठाउन लगाउनुहोस् । यदि विद्यार्थीले उठाएको दुईओटै चित्रको जोडी मिल्यो भने, उसलाई १ नम्बर प्रदान गर्नुहोस् र पुनः खेल्ने अवसर दिनुहोस् । यदि नमिलेमा छ्यासमिस तरिकाले पुनः घोष्ट्याएर नै राख्नुहोस् । यसरी सबै विद्यार्थीहरूलाई पालो दिनुहोस्, र जसले बढी चित्रको जोडा मिलाउन सक्यो उसलाई धन्यवादसहित सबैलाई ताली बजाउन लगाउनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- यो खेल कस्तो लाग्यो ?
- के तपाईंलाई रमाइलो लाग्यो ?
- कुन कुरा रमाइलो लाग्यो ?
- तपाईंले कति जोडा चित्र बनाउनुभयो ?
- तपाईंलाई कुन चित्र धेरै मनपत्त्यो ?
- के आज तपाईंले हिजोअस्ति नगरेको काम गर्नुभएको हो ?
- भोलि पनि यस्तै काम गर्ने हो त ? आदि ।

१८. आकार पहेली (Shape Puzzle)

यो एउटा बोर्ड हो जसमा विभिन्न प्रकारका ज्यामितीय आकारहरू कुँदिएका हुन्छन् । ती आकारसँग मिल्ने अन्य टुकाहरूमा विभिन्न रडलगाइएको हुन्छ । बालबालिकाले ती टुकाहरूलाई बोर्डमा भएका मिल्ने आकारमा मिलाएर राख्न्छन् । यसबाट बालबालिकामा अवलोकन, आकार पहिचान, तथा विभेदीकरण क्षमताको विकास हुन्छ । यस्ता क्रियाकलापले बालबालिकाको आँखा तथा हातको समन्वय सिपको विकास गराउन सहयोग गर्दछ । यस प्रकारको सामग्रीको प्रयोग सामूहिक तथा व्यक्तिगत रूपमा गर्न गराउन सकिन्छ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- वस्तुहरूको ज्यामितीय आकार र रडहरू पहिचान गर्ने क्षमता विकास गर्ने ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- सबै बालबालिकालाई पुग्ने गरी पजल बोर्ड राख्नुहोस् । पहिलो चरणमा बालबालिकालाई स्वतन्त्र रूपमा पजल बोर्डका टुकाहरू निकाल्न र राख्न छोडिदिनुहोस् । बालबालिका अलमलिए भने मात्र कुनै एक टुका टिपेर आफैले मिल्ने आकारमा राखिदिनुहोस् । यसो गर्दा बालबालिकाले साङ्केतिक रूपमा के गर्ने हो बुझ्नेछन् । सबै बालबालिकालाई पजल बोर्डको टुकाहरू निकाल्न र मिल्ने ठाउँमा मिलाउन दिनुहोस् । यसरी मिलाउन सक्ने बालबालिका वा समूहलाई ताली बजाउन लगाएर धन्यवाद दिनुहोस् ।
- कुनै दृष्टिविहीन बालबालिका भए बोर्डका टुकाहरू र टुका राख्ने आकार छाम्न दिएर सहजीकरण गराउनुहोस् । उनीहरूले छाम्दै मिल्ने ठाउँमा राख्ने प्रयत्न गर्नेछन् ।
- शिक्षक तथा सहजकर्ताले बालबालिकालाई पजल बोर्डमा भएका सबै टुकाहरूको आकार, रड, बनावट तथा अन्य मिल्ने विशेषताका आधारमा के कस्तो भनेर छलफल गराउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई पजल बोर्डमा भएका गोटीहरूलाई पालैपालो बिस्तारै निकाल्न लगाउनुहोस् र उनीहरूले निकालेका गोटीमा कति कुना छन्? त्यो कुन रडको हो? आदि प्रश्न सोधेर बताउन लगाउनुहोस् । यसरी सबै गोटी भिकिसकेपछि शिक्षकको सहजीकरणमा बालबालिकालाई ती गोटीहरू उपयुक्त ठाउँमा मिलाउन लगाउनुहोस् ।

- सबै बालबालिकालाई एउटा एउटा गोटी दिनुहोस् र उक्त गोटीको आकार सिसाकलमले आआफ्ना कापीमा छाप्न लगाउनुहोस् र त्यसमा उपलब्ध भएसम्म गोटीकै रडसँग मिल्ने रड भर्न लगाउनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आजको काम कस्तो लाग्यो ?
- तपाईंलाई कुन कुरा ज्यादा रमाइलो लाग्यो ?
- तपाईंले कति जोडा चित्र बनाउनुभयो ?
- के आज तपाईंले हिजोअस्ति नगरेको काम गर्नुभएको हो ?
- भोलि पनि यस्तै काम गर्ने हो त ? आदि ।

१५. चित्र संयोजन डोमिनो (Picture Assembly Domino))

यो सामग्री आयातकार काठका टुकाहरूको समूह हो । हरेक टुकाहरूको आधा भागमा एउटा चित्रको केही अंश र अर्को आधा भागमा अर्को चित्रको केही अंश कोरिएका हुन्छन् । बालबालिकाले यी डोमिनोका अंशहरू जोडेर सिङ्गो चित्र बनाउने प्रयास गर्दछन् । बालबालिकाले हात, आँखा तथा मस्तिष्कको संयोजनबाट यी चित्रहरूका आकृति जोड्छन् ।

चित्र स्रोत : National Institute of Psychology

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- प्रत्यक्षीकरण र विभेदीकरण क्षमताको विकास गर्ने ।
- सामूहिक कार्य तथा स्वस्थ प्रतिशपर्धात्मक बानीको विकास गर्ने ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- डोमिनो चित्रहरूलाई भुइँमा छ्यासमिस तरिकाले राख्नुहोस् । बालबालिकालाई स्वतन्त्र रूपले खेल्न, मिलाउन तथा जोडी बनाउन दिनुहोस् । यसबाट उनीहरूमा समूहमा मिलेर काम गर्ने बानीको विकास हुन्छ ।
- बालबालिकालाई विभिन्न समूहमा विभाजन गरी गोलो घेरामा बसाउनुहोस् ।
- चित्र डोमिनोलाई तासको पत्ती बाँडेभै सबैलाई बाँड्नुहोस् । सबैलाई आफूले प्राप्त गरेको डोमिनो राम्ररी हेर्न, छलफल गर्न र अरूसँग भएको डोमिनोसँग दाँज्ञ दिनुहोस् ।
- कुनै एक बालक वा बालिकालाई आफूसँग भएको कुनै एउटा डोमिनो भुइँमा राख्न लगाउनुहोस् । उक्त डोमिनोको दुवैतिरको चित्रलाई बालक वा बालिकाका साथीहरूले हेर्न दिनुहोस् ।
- यस्तै गरी अर्का बालक वा बालिकालाई पनि आफूसँग भएको डोमिनो भुइँमा राख्न लगाउनुहोस् । यदि दोस्रो बालक वा बालिकासँग भएको डोमिनोको चित्र पहिलेको बालक वा बालिकाको डोमिनो चित्रसँग मिल्यो भने जोडेर राख्ने र चित्र पूरा मिलाउने । यदि मिलेन भने अर्को लहरमा पल्टाएर राख्न लगाउनुहोस् ।
- यसै तरिकाले अन्य बालबालिकालाई पनि आ-आफ्नो डोमिनोको चित्र अगाडिको साथीसँग भएको डोमिनो

चित्रसँग मिलेमा जोडेर राख्न र नमिलेमा छुटौ राख्न लगाउनुहोस् । यसरी सबभन्दा पहिले जसले डोमिनो चित्र मिलाउन सक्छ उसलाई ताली बजाएर बधाई दिई उत्साहित बनाउनुहोस् ।

- बालबालिकालाई डोमिनोमा देखिएका सबै चित्रहरूको अंश तथा सिङ्गो चित्रको बारेमा छलफल गराउनुहोस् । जस्तै: यो के को चित्र बन्यो ? यसको रड कस्तो छ ? यसले के खान्छ ? यो कता बस्तु ? आदि ।
- डोमिनो चित्र खेल खेलाउँदा फरक क्षमता भएका बालबालिकालाई उनीहरूका क्षमताअनुसार समावेश गराउनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज हामीले के के गर्याँ ?
- तपाईंलाई कुन कुरा ज्यादा रमाइलो लागयो ?
- तपाईंले कति जोडा चित्र मिलाउनुभयो ?
- के आज तपाईंले नयाँ काम गर्नुभएको हो ?
- के तपाईं आज गरेको काममा खुसी हुनुहुन्छ ?
- भोलि पनि यस्तै काम गर्ने हो त ? आदि ।

१६. आधार आकृति (Templates)

यो विभिन्न आकारका आकृतिहरू (Templates) को आधार सेट हो । यसमा प्लाइबोर्ड वा प्लाष्टिकले बनेका माछा, खरायो, कछुवा, पुतली, पात, चाबी, रुख आदिका आकृतिहरू (Templates) हुन्छन् । सरलता र आकर्षणका लागि यस्ता टेम्प्लेटहरूमा विभिन्न प्रकारका रड लगाइएको हुन्छ । बालबालिका टेम्प्लेटहरूको आकार तथा चित्र आफ्नो अभ्यास पुस्तिकामा, बोर्डमा, जमिनमा, भित्तामा कोरेर रमाउने गर्दछन् । टेम्प्लेट आकारहरूको घेरामा बालबालिकाले कलमले कोरेर चित्र छाप्ने, घेरा भित्र रड लगाउने, रड लगाएको घेरालाई काट्ने आदि कार्य गर्दछन् र उक्त कार्यले उनीहरूको प्रारम्भिक सिकाइमा सहयोग पुगदछ । बालबालिकालाई लेखन सिपको विकास गर्नुपूर्व हात र मस्तिष्कको संयोजन मार्फत सिकाइ सक्षमताको पहिचान गर्न यस प्रकारका सामग्रीहरूको प्रयोग सान्दर्भिक हुन्छ ।

चित्र स्रोत : National Institute of Psychology

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- शब्द उच्चारण, शब्द पहिचान, सञ्चार जस्ता भाषिक सिप विकासमा सहयोग पुऱ्याउन ।
- चित्र कोर्ने, रड भर्ने तथा हस्तकौशल सिप विकासमा उत्प्रेरणा जगाउन ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई सबै प्रकारका आधार आकृतिहरूको (Templates) राम्ररी अवलोकन गर्न दिनुहोस् । उनीहरूलाई त्यसको आकार, नाम तथा रडको बारेमा साथीहरूसँग छलफल गर्न लगाउनुहोस् ।
- हरेक बालबालिकालाई एउटा एउटा आधार आकृति (Templates) दिएर वा उनीहरू स्वयम्भूलाई छान्न लगाएर उनीहरूलाई आफूसँग भएको चित्रको आकार, आकृति अभ्यास पुस्तिकामा कोर्न लगाउनुहोस् । बालबालिकालाई आधार आकृति (Templates) राम्ररी समात्न र वरिपरि चित्र कोर्न सहयोग गर्नुहोस् ।
- बालबालिकालाई उनीहरूले कोरेका चित्रको वरिपरि रड भर्न लगाउनुहोस् । उनीहरूलाई आफूले कोरेका आकृति र रड भरेको चित्रहरू काटेर सबै साथीहरूलाई कक्षामा देखाउन प्रेरित गर्नुहोस् । यसका लागि शिक्षक तथा सहजकर्ताले सहजीकरण गर्नुहोस् ।

- बालबालिकालाई आफूले चित्र कोरेको आधार आकृति (टेम्प्लेटस्) लाई अरु साथीसँग भएको आधार आकृतिसँग साट्न लगाउनुहोस् । सबैलाई साथीहरूसँग साटेको नयाँ आधार आकृतिको प्रयोग गरी चित्र कोर्न लगाउनुहोस् ।
- रमाइलोका लागि बालबालिकालाई त्यस प्रकारका आधार आकृतिहरूको (Templates) आकारको चित्र कालो/ सेतो पाटीमा, भुइंमा तथा अन्य सतहमा पनि कोर्न लगाउनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंलाई कुन कुरा ज्यादा रमाइलो लाग्यो ?
- तपाईंले कतिओटा चित्र बनाउनुभयो ?
- तपाईंले चित्रमा कुन कुन रङ लगाउनुभयो ?
- के आज तपाईंले नयाँ काम गर्नुभएको हो ?
- के तपाईं आज गरेको काममा खुसी हुनुहुन्छ ?
- भोलि पनि यस्तै काम गर्ने हो त ? आदि ।

१८. भान्साका भाँडाकुँडा (Kitchen Utensils)

भान्सामा प्रयोग हुने सामग्रीका माध्यमबाट बालबालिकालाई ती सामग्रीहरूसँग परिचित गराउन र त्यस्ता सामग्रीलाई कसरी सुरक्षित तरिकाले प्रयोग गर्ने भन्ने ज्ञान, सिप दिन सकिन्छ । बालबालिकालाई समूहमा मिलेर आफूलाई मन पर्न खाना पकाउने, खाना पस्किने, साथीहरूसँग मिलेर खानेकुरा बाँडेर खाने, भाँडा माझ्ने, भाँडालाई मिलाएर राख्ने आदि जस्ता क्रियाकलापहरू गराउँदा उनीहरू खुसी हुन्छन् । यस प्रकारका क्रियाकलापले उनीहरूमा साथीहरूसँग मिलेर काम गर्ने बानीको विकास गराउन सकिन्छ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

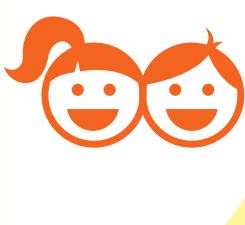
- आपसी सहयोग र सामूहिक काम गर्ने बानीको विकास गराउन ।
- भान्सामा प्रयोग हुने सामग्रीसँग परिचित गराउन ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- भान्साको सामग्रीहरूका सेट सानो टेबलमा राखेर केही समय बालबालिकालाई आफै लयमा रमाउन दिनुहोस् । उनीहरूलाई त्यहाँ भएका भाँडाको नाम सोधनुहोस् र साथीहरूसँग छलफल गर्दै भन्ने अवसर दिनुहोस् ।
- बालबालिकालाई उनीहरूका घरका भान्सामा के कस्ता सामग्रीहरू छन् पालैपालो भन्न लगाउनुहोस् । उनीहरूले आफ्नो साथीहरूका घरका भान्सामा भएका सामग्रीहरूको नाम सुन्नेछन् । शिक्षक तथा सहजकर्ताले पनि आफ्नो भान्सामा भएका सामग्रीहरूको नाम बालबालिकालाई सुनाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई उनीहरूका घरका भान्सामा भएका कुन सामग्री केका लागि प्रयोग हुन्छ ? पालैपालो सोधनुहोस् । उनीहरूलाई फटाफट भन्न नआएको अवस्थामा सहजकर्ता स्वयम्भूतै केही सामग्रीहरूका नाम लिई सोधिदिनुहोस् । सिकाइलाई रमाइलो बनाउन कतिपय सामग्रीहरूमा गरिने क्रियाकलापलाई साढ्केतिक तथा अभिनयात्मक तबरले पनि सोधन सकिन्छ । जस्तै: चिया वा पानी पिएको अभिनय गर्दै केमा गरिन्छ भनेर सोधनुहोस् ।

- बालबालिकालाई विद्यालय तथा बालविकास केन्द्र वा कुनै पनि घरको भान्साकोठामा लैजाउनुहोस् । भान्सामा भएका सामग्रीहरू भुईमा राखिदिएर ती सामग्रीमा के के पकाइन्छ ? कसरी पकाइन्छ ? भन्न र प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- भान्सामा दाल, चामल, रोटी, चिया, आदिजस्ता चिज राख्नुहोस् । बालबालिकालाई ती चिजहरू कुन भाँडोमा कसरी पकाइन्छ ? भाँडो चिनेर वा छनोट गरेर पकाउने तरिकाको प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- भान्सामा पकाउने, काट्ने वा टुक्र्याउने, बेल्ने, भाँडा सफा गर्ने, खान प्रयोग गर्ने आदि सामग्री मिसाएर राख्नुहोस् र बालबालिकालाई उपलब्ध सबै सामग्रीहरूमध्ये पकाउन प्रयोग हुने, खानको लागि प्रयोग हुने, काट्न वा टुक्र्याउन प्रयोग हुने, भाँडावर्तनको सफाइमा प्रयोग हुने आदि सामग्रीहरूलाई वर्गीकरण गरी अलग अलग समूहमा छुट्याउन लगाउनुहोस् । कुनै सामग्रीमा बालबालिका अपरिचित रहेछन् भने ती सामग्रीको नाम र काम तथा प्रयोगको तरिका शिक्षक तथा सहजकर्ताले बताइदिनुहोस् ।
- माथिका कियाकलापहरू गराउँदा अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई उनीहरूको क्षमता र अवस्थाअनुसारका भूमिका दिनुहोस् र बिचबिचमा के गरिदैछ जानकारी दिनुहोस् । उनीहरूलाई आफू बेवास्तामा परेको अनुभव हुन नदिनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंलाई कुन कुरा ज्यादा रमाइलो लाग्यो ?
- तपाईंको घरमा भएका कुन कुन सामग्री यहाँ रहेन्छन् ?
- यहाँ भएका र तपाईंका घरमा भएका सामग्रीहरू उस्तै रहेछन् कि फरक ? फरक भए के के कुरामा फरक पाउनुभयो ?
- के आज तपाईंले नयाँ काम गर्नुभएको हो ?
- के तपाईं आज गरेको काममा खुसी हुनुहुन्छ ?
- भोलि पनि यस्तै काम गर्ने हो त ? आदि ।

१८. नापतौलका साधनहरू (Measuring Equipment)

एक वस्तुको थाहा नभएको गुण, क्षेत्र वा क्षमतालाई अर्को परिचित (थाहा भएको) वस्तुसँग तुलना गरी परिमाणमा व्यक्त गर्नु वा भन्नु नै नापतौल हो । जस्तैः एक टुक्रा धागो कति लामो छ ? थाहा छैन भने त्यो अपरिचित वा थाहा नभएको गुण हो । जब कुनै स्केलमा राखेर त्यसलाई नापिन्छ तबसे.मि. रहेछ भनिन्छ । त्यसकारण स्केल (परिचित वस्तु)सँग त्यसलाई तुलना गरेर त्यसको लम्बाइ बोध हुन्छ । कुनै पनि वस्तुको तौल, लम्बाइ, चौडाइ आदि कति छ भन्ने विषयको बारेमा जानकारी लिन दिन यस प्रकारका नापतौलका साधनहरूको प्रयोग गरिन्छ । बालबालिकालाई उनीहरूको आफ्नो र साथीहरूको तौल, उचाइ, उनीहरूको भोला, अभ्यास पुस्तिका, पुस्तक आदिको मापन गर्न तथा उनीहरूका निकटमा रहेका वस्तुहरू जस्तैः मेच, टेबुल, चकटी आदिको लम्बाइ, चौडाइ, उचाइ आदिको मापन र वस्तुको तुलना गर्न यस प्रकारको सामग्री उपयोगी हुन्छ । सामान्य तराजु, स्केल, डिजिटल तराजु आदि सामग्री जुटाएर बालबालिकालाई नापतौलसम्बन्धी सिकाइ क्रियाकलाप गराउन सकिन्छ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- वस्तुको तौल, उचाइ, लम्बाइ आदिको तुलना गर्न ।
- सामान्य नापतौलका साधनहरूको नाम बताउन ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- शिक्षक तथा सहजकर्ता र अन्य सिकाइ सहजीकरणसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरू जोडामा एकसाथ उभिनुहोस् र बालबालिकालाई हामीमध्ये को अग्लो को होचो ? भनी सोधनुहोस् र उनीहरूका सही प्रतिक्रिया प्राप्त गर्ने कोसिस गर्नुहोस् । अग्लो र होचो दुवै व्यक्तिलाई विद्यालय वा बालविकास केन्द्रमा उपलब्ध फित्ता वा स्केलले नाप्न लगाउनुहोस् । कसको उचाइमा कति बढी भन्ने अनुमान गर्न दिनुहोस् । साधारण अङ्क ज्ञान भइसकेका बालबालिकाले फित्ता हेरेर कति फिट भन्न सक्छन् तर प्रारम्भिक बालविकास वा पूर्वप्राथमिकका बालबालिकाले भन्ने अवस्था नहुन सक्छ तर पनि यसले उनीहरूलाई के ले उचाइ नापिन्छ ? अनि फित्ता वा स्केलमा को बढी को घटी भन्ने धारणाको विकास हुन्छ ।
- बालबालिकालाई एकजना अग्लो एकजना होचो मिलाएर जोडामा उभ्याउनुहोस् । को भन्दा को अग्लो ? वा

को भन्दा को होचो ? उनीहरूलाई नै भन्न लगाउनुहोस् । स्केल र फित्ता प्रयोग गरेर नाप्न पनि लगाउनुहोस् । यसो गर्दा उनीहरूमा उचाइको आधारमा होचो तथा अग्लो भन्ने धारणाको विकास हुन्छ ।

- कक्षामा उपलब्ध साधनहरूः जस्तै तराजु, स्केल आदि देखाउदै तिमीले यस्ता सामग्रीहरू कहाँ, कहाँ देखेका छौ ? सोधनुहोस् । उनीहरूले जवाफमा पसलमा, कपडा पसलमा, स्टेशनरी पसलमा आदि भन्न सक्छन् । पसलेहरूले त्यस्ता सामग्री के के गर्दा प्रयोग गर्दछन् भनेर सोधी थप छलफल गराउनुहोस् । बालबालिकाका जवाफ स्पष्ट भएन भने तराजुले सामान जोखेको, स्केल वा फित्ताले कपडा नापेको चित्र वा दृश्यचित्र देखाएर स्पष्ट हुने अवसर दिनुहोस् । नजिकै पसल छ भने भ्रमण गराई अवलोकन गर्न लगाउनुहोस् ।
- कक्षामा उपलब्ध भएका नापतौलको साधनहरूमध्ये बालबालिकाको घरमा कुन कुन सामग्रीहरू छन् ? ती सामग्रीको प्रयोग के के गर्न गरिन्छ ? पालैपालो सोधेर भन्न लगाउनुहोस् ।
- कक्षामा उपलब्ध सामान्य स्केल दिएर बालबालिकालाई उनीहरूका अभ्यास पुस्तिका, सिसाकलम, झोला, टेबुल, आदिको लम्बाई, चौडाई मापन गर्न लगाउनुहोस् । यो काम नजिक बसेका साथीहरूका सामग्रीहरूमध्ये कसको लामो कसको छोटो भनेर पत्ता लगाउने र भन्ने गरी दिँदा थप प्रभावकारी हुनसक्छ ।
- शिक्षकले बालबालिकालाई कक्षामा भएका खेलौनाहरूमध्ये उनीहरूलाई मनपर्ने खेलौना छान्न लगाउनुहोस् । उनीहरूलाई ती खेलौना वा वस्तुहरूको तौल कसको बढी, कसको कम देखाउनका लागि सामान्य तराजुको दुईतर राखेर तौल गर्न लगाउनुहोस् । शिक्षकले जसको तौल तलतिर भुक्छ, त्यसको तौल बढी हुन्छ भन्ने बारेमा उदाहरणसहित अवधारणा दिनुहोस् ।
- बालबालिकालाई उनीहरूका आफ्ना वा साथीहरूको झोला, किताब, खेलौना कुन भन्दा कुन गहाँ छ, कुन हलुङ्गो छ भन्ने जानकारीका लागि पनि तौल गराई भन्न लगाउनुहोस् । यस्ता क्रियाकलाप बालबालिकाको कक्षा, क्षमता र स्तरबमोजिम हुने सुनिश्चित गर्नुहोस् । अपाङ्गता भएका बालबालिकाको सहभागिता र तरिकामा सचेत हुनुहोस् ।
- शिक्षकले ढकको प्रयोग गरी १ किलोग्राम, आधा किलोग्राम आदिको अवधारणा दिनुहोस् । उनीहरूलाई १ किलोग्राम वा आधा किलो ग्रामका ढक बराबर बालुवा, माटो, काठको टुका, हुङ्गा आदि वस्तु तौलन लगाई घटी तथा बढीका सम्बन्धमा आवश्यक छलफल गराउनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंलाई कुन काम गर्दा ज्यादा रमाइलो लाग्यो ?
- तपाईंको घरमा भएका कुन कुन सामग्री यहाँ रहेन्छन् ?
- यहाँ भएका र तपाईंका घरमा भएका सामग्रीहरू उस्तै रहेन्छन् कि फरक ? फरक भए के के कुरामा फरक पाउनुभयो ?
- के तपाईं आज गरेको काममा खुसी हुनुहुन्छ ?
- भोलि पनि यस्तै काम गर्ने हो त ? आदि

१८. बाजाहरु (Musical Instrument)

सङ्गीतले बालबालिकालाई मनोरञ्जन प्रदान गर्दछ । बालबालिकाले विभिन्न प्रकारका बाजाका आवाज सुन्न मन पराउँछन् । उनीहरूमा सुर तालको ज्ञान हुँदैन तर बाजालाई पिट्न, रेट्न वा बजाउँन पाउँदा भने रमाउँछन् । यस प्रकारका क्रियाकलापमा उनीहरूको सहभागिता हुँदा उनीहरूमा व्यक्तिगत र समूहमा मिलेर खेल्ने सिपको विकास हुँछ । यस्ता अवसर पाउँदा उनीहरूलाई कक्षामा नियमित उपस्थित हुन पनि उत्प्रेरणा मिल्छ ।

समूहमा गरिने यस प्रकारका क्रियाकलापले बालबालिकामा सामाजिक र प्रस्तुतीकरण गर्ने सिपको विकास गर्न पनि सहयोग पुग्छ । कक्षामा उपलब्ध मादल, तबला, खैंजडी, ढोलक बाँसुरी, गितार, हार्मोनियम आदिको प्रयोगबाट बालबालिकालाई सङ्गीत सिकाउन सकिन्छ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- सिर्जनात्मक सिप विकास गर्ने ।
- मनोरञ्जन प्रदान गर्ने ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्ने गराउन सकिने छ ।

- शिक्षक तथा सहजकर्ता आफैले वा कुनै बाजा बजाउन जान्ने व्यक्तिबाट कक्षामा उपलब्ध भएका बाजाहरू जस्तै: मादल, खैंजडी, ढोलक, डम्फु, सारङ्गी आदि बजाएर बालबालिकालाई सुनाउनुहोस् । बालबालिकालाई सङ्गीतको तालसँगै ताली बजाएर रमाउन, नाच्न, गाउन लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई पालैपालो मादल लगायत अन्य बाजाहरू बजाउन दिनुहोस् र अरूलाई ताली बजाएर नाच्न, रमाइलो गर्न लगाउनुहोस् । याद गर्नुहोस् बालबालिकाले ठुला मानिसले जस्तै गरी बाजा बजाउन सक्दैनन् । उनीहरूले जसरी बजाएको भएपनि त्यसमा रमाउनुहोस् । यसो गर्दा उनीहरूमा हौसला मिल्छ ।
- बालबालिकालाई उनीहरूका इच्छाअनुसार कक्षा/केन्द्रमा उपलब्ध मादल, ढोलक, खैंजडी, हार्मोनियम वा अन्य कुनै पनि बाजा बजाउन लगाउनुहोस् र सबैलाई स्वतन्त्र रूपमा नाच्न, उफिन तथा रमाउन

दिनुहोस् । अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि उनीहरूको शारीरिक अवस्थाअनुसार बजाउने, नाच्ने र गाउने क्रियाकलापमा सहभागी बनाउनुहोस् ।

- बाजा बजाउन जान्ने व्यक्तिको सहयोगमा बाजा बजाउदै बालबालिकालाई कुनै बालगीत गाउन लगाउनुहोस् । शिक्षकले पनि लय मिलाएर सँगै गाउदै उनीहरूलाई हौसला प्रदान गर्नुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंलाई कुनचाहिँ बाजा ज्यादा मन पर्यो ?
- के यहाँ भएको बाजा तपाईंहरूका घरमा पनि छ ? कसले बजाउनुहुन्छ ?
- आज तपाईंले कुन कुन बाजा बजाउनुभयो ?
- आज तपाईंले कुन गीत गाउनुभयो ?
- के तपाईं नाच्नु पनि भयो ?
- के तपाईं आज गरेको काममा खुसी हुनुहुन्छ ?
- भोलि पनि यस्तै काम गर्ने हो त ? आदि ।

२०. जोडा मिलाउने बोर्ड (Matching Board)

यस प्रकारका सामग्रीहरू विभिन्न सेटमा उपलब्ध हुन्छन् । रड, आकार तथा बनावटका आधारमा सामग्रीहरूको जोडा मिलाउने, समूह बनाउने तथा विभाजन गर्ने जस्ता क्रियाकलापहरू मार्फत बालबालिकालाई सिकाइमा सहभागी गराउन सकिन्छ । सामग्रीहरूको विभिन्न भागहरू खोलेर पुऱः मिलाउन सिकाउनु वा दिनुले उनीहरूका मस्तिष्क विकास तथा आँखा र हातको समन्वय पनि यसको प्रयोगबाट गर्न सकिन्छ । जोडा मिलाउने कार्यबाट बालबालिकाको स्मरण क्षमता, समानता/असमानता पहिचान गर्ने जस्ता पूर्वपठन सिपको विकास हुन्छ । बनावटको आधारमा यस प्रकारका सामग्रीहरू विभिन्न प्रकारका हुन्छन् ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- बाह्य गुणका आधारमा वस्तुको समानता/असमानता पहिचान गर्ने ।
- हात र मस्तिष्कको समन्वयात्मक सिप विकास गर्ने ।
- आधारभूत गणितीय आकृतिहरूसँग परिचित गराउन ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई उनीहरूका पूर्वसिकाइका आधारमा सामग्रीहरूको सेट खेलन दिनुहोस् । उनीहरूले रड, आकार, आकृति तथा अन्य बनावटका आधारमा समूह बनाउन सक्नेछन् ।
- बालबालिकालाई विभिन्न समूह विभाजन गरी राख्नुहोस् र हरेक समूहमा सामग्रीहरू वितरण गर्नुहोस् । उनीहरूलाई यी सामग्रीहरू स्वतन्त्र रूपमा सेटबाट फिक्न र खेलाउन दिनुहोस् । केही समयपछि सामग्रीहरूलाई रड, आकार लगायत अन्य विशेषताका आधारमा सेटअनुसार जोडा मिलाउन लगाउनुहोस् । त्यसरी मिलाइएका जोडीलाई छुट्टाछुट्टै राखेर पनि खेलन दिनुहोस् ।
- सामग्रीहरूलाई आकार तथा आकृतिअनुसार कम मिलाएर राख्न लगाउनुहोस् । बालबालिकालाई समूह अथवा जोडीमा पनि यस प्रकारको खेल खेलाउन सकिन्छ ।

- बालबालिकाले सामग्रीहरूलाई समान वा असमान विशेषताको आधारमा पनि वर्गीकरण गरी प्रयोग गर्न सक्छन् । जस्तै पहिले समान रडको सामग्री छुट्याउने, त्यसपछि शिक्षक तथा सहजकर्ताको सहजीकरणमा विभिन्न छ्यासमिसे रडअनुसार मिलाउने ।
- यी सामग्रीको प्रयोग रड, आकार, हात र मस्तिष्कको समन्वय तथा गणितीय सिपका लागि मात्र नभएर बालबालिकाका स्तरअनुसार अभ्यासपुस्तिकामा ट्रेस गराउन, रड भर्न आदि पूर्वलेखन क्रियाकलापका लागिसमेत गराउन सकिन्छ । अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई उनीहरूको क्षमता र स्तरअनुसार प्रयोग गराउन सकिन्छ ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंलाई कुनचाहिँ कुरा ज्यादा मन पर्यो ?
- आज तपाईंले कुन आकारका सामग्री खेलाउनुभयो ?
- के तपाईं आज गरेको काममा खुसी हुनुहुन्छ ?
- भोलि पनि यस्तै सामानलाई खेलाउने हो त ? आदि ।

२१. मुगाको दाना (Beads)

यो एक चम्किलो, आकर्षक मुगाका दानाहरूको माला हो । आजभोलि यस प्रकारका सामग्रीहरू प्लाष्टिक, काठ, वा अन्य धातुद्वारा पनि निर्माण गरिन्छन् ।

बालबालिकाले यी दानालाई डोरी वा धागोमा उनेर माला बनाउन पनि सक्छन् । यस्तो काम गर्दा उनीहरू रमाउने गर्दछन् । मालामा फरक फरक प्रकारका रड मिलाउने, बदल्ने

र फेरि माला बनाउन लगाउने क्रियाकलापले बालबालिकामा सृजनशीलता विकास हुनुका साथै मस्तिष्क र हात तथा हात र आँखाको समन्वयात्मक सिप विकास हुन्छ । यस्ता क्रियाकलापले उनीहरूलाई सामूहिक कार्य गर्नका लागि हौसला प्रदान गर्दछ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- हात र मस्तिष्कको समन्वयात्मक सिप विकास गर्न ।
- सामूहिक कार्य गर्ने बानीको विकास गर्न ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- शिक्षक तथा सहजकर्ताले मुगाको दानालाई छनछन आवाज आउने गरी हल्लाउदै बालबालिकाको ध्यानाकर्षण गराउनुहोस् । त्यसपछि कुनै भाँडोमा एउटा मात्र दाना खसाएर कस्तो आवाज आयो सुन्न लगाउनुहोस् । एवम् रीतले दुई दाना, तीन दाना गर्दै ती दानाहरूबाट निस्कने फरक फरक आवाज सुन्न र प्रत्येक आवाजहरू कस्ता सुनिए भन्न लगाउनुहोस् ।
- मुगाको दाना दिएर बालबालिकालाई स्वतन्त्र रूपमा खेलन दिनुहोस् । उनीहरूले निकाल्ने आवाजप्रति सकारात्मक प्रतिक्रिया दिएर प्रोत्साहित गर्नुहोस् ।
- बालबालिकालाई उनीहरूका सङ्ख्या र उपलब्ध मुगाको दानाको आधारमा विभिन्न समूहमा विभाजन गर्नुहोस् र हरेक समूहलाई फरक फरक रडको र आकृतिको मुगाको दाना सङ्कलन गरी छुट्टाछुट्टै समूह बनाउन लगाउनुहोस् । हरेक समूहको नामाकरण रडको आधारमा गर्नुहोस् । जस्तै: रातो समूह, निलो समूह, पहेलो समूह आदि । उनीहरूलाई आफ्नो र साथीहरूको समूहको नाम उच्चारण गर्न पनि

अभ्यास गराउनुहोस् । थप क्रियाकलापका लागि बेलाबेलामा बालबालिकाको समूह परिवर्तन गराउनुहोस् र उनीहरूलाई आफ्नो परिवर्तित समूहको नामबाटे पनि सचेत गराउनुहोस् ।

- सबै मुगाको दानालाई पुनः एउटै टोकरीमा मिसाउन लगाउनुहोस् । पहिले जस्तै फेरि समूह विभाजन गर्नुहोस् । उनीहरूलाई गोलो, वर्ग, त्रिभुज र अन्य आकृतिको आधारमा समूह समूहमा छुट्याउन लगाई समूहको नामाकरण गराउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई मुगाको दाना दिएर डोरीमा वा मोटो धागोमा माला बनाउन लगाउनुहोस् । यस्तो माला विभिन्न रडअनुसार फरक फरक बनाउन लगाउनुहोस् । जस्तै: रातो सेट, पहेलो सेट, निलो सेट आदि । एउटै रडको माला बनाइसकेपछि बालबालिकालाई रड मिसाएर माला उन्ने क्रियाकलाप गराउनुहोस् । जस्तै: रातो दाना, त्यसपछि निलो दाना, त्यसपछि पहेलो दाना आदि । उनीहरूलाई कुन/कसको माला राम्रो छ भनि समूहमा छलफल गरी भन्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई मुगाको दाना र रडको आधारमा पूर्वगणितीय तथा गणितीय ज्ञान तथा सिपहरू सिकाउनुहोस् । गन्ती सिकाउनु पर्ने स्तरका बालबालिकालाई मुगाको दाना गन्दै भाँडोमा जम्मा गर्न लगाउनुहोस् । यो क्रियाकलाप रातो, पहेलो, निलो आदि फरक फरक रडका आधारमा पनि गराउन सकिन्छ । त्यसैगरी अङ्क चिनेकालाई अङ्क देखाएर मुगाको दाना टिप्प वा जम्मा गर्न लगाउनुहोस् । यसैगरी यसबाट जोड, घटाउ तथा सामान्य गुणनका क्रियाकलापहरू पनि गराउन सकिन्छ । तर यी क्रियाकलापहरू बालबालिकाको स्तर र उमेरअनुसार गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रारम्भिक बालविकासका बालबालिकालाई गन्ती मात्र गर्न लगाउने र रड तथा आकारका आधारमा वर्गीकरण गर्ने गराउने क्रियाकलाप नै पर्याप्त हुन्छ ।
- मुगाको लामो माला बनाउन लगाउनुहोस् र सबै बालबालिकालाई समाउन लगाएर वा माला लगाएको अभिनय गराएर रमाइलो गर्न पनि लगाउनुहोस् । सो मालालाई कक्षामा भुन्ड्याउन लगाउनुहोस् । माथि उल्लेख गरिएका क्रियाकलापहरू गराउँदा व्यक्तिगत विभिन्नता र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई उनीहरूको क्षमता र अवस्थाअनुसार क्रियाकलापमा सहभागी गराउन नबिर्सनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंले कतिओटा माला उन्नुभयो ?
- तपाईंलाई कुन रड ज्यादा मनपत्यो ?
- के तपाईं आज गरेको काममा खुसी हुनुहुन्छ ?
- भोलि पनि यस्तै काम गर्ने हो त ? आदि ।

२२. पेग बोर्ड (Peg Board)

यो ठाडो र तेस्रो मिलाएर सुन्दर ढङ्गले प्वाल खोपी तयार पारिएका सामग्री हो । यो सामग्री काठ, धातु, रबर वा प्लाष्टिकबाट बनेको हुन्छ । बालबालिकाका निमित्त शैक्षिक सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न बनाइने यस्तो बोर्ड हलुका र आकर्षक हुनुपर्ने हुँदा ज्यादाजसो प्लाष्टिक वा रबरबाट बनाइएको हुन्छ । पेग बोर्डमा दुई भाग हुन्छ । एउटा भाग पेग गोटीहरूको समूह र अर्को भाग सतह बोर्ड हो । सतह बोर्ड बाक्लो रबरको हुन्छ त्यसमा एउटै साइजका प्वालहरू खोपिएको हुन्छ । पेग गोटीहरूको एक छेउ सतह बोर्डको प्वालमा राख्न मिल्ने खालको हुन्छ भने गोटीको अर्को छेउमा प्वाल हुन्छ । बालबालिकाले पेग गोटीहरूमा अर्को गोटी राख्दा त्यही प्वालमा राख्छन् । यसो गर्दै जाँदा पेग गोटीहरू एक अर्कोमा जोडिन पुग्छन् । बालबालिका सतह बोर्डमा पेगहरू जोडेर अगलो अगलो टावर बनाउँदै रमाउने गर्दछन् ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- हात र मस्तिष्कको समन्वयात्मक सिप विकास गर्ने ।
- सामूहिक कार्य गर्ने बानीको विकास गर्ने ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई स्वतन्त्र रूपले सतह बोर्डमा पेग गोटीहरू ठड्यायर टावर बनाउन लगाउनुहोस् । कसले कस्तो बनाए ? कुन कुन रडको गोटी प्रयोग गरे भन्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई फरक समूहमा विभाजन गर्नुहोस् र अलग अलग रडको पेग गोटी दिएर टावर बनाउन लगाउनुहोस् । अन्तमा कसले कुन कुन रडको टावर बनाए सबैलाई हेर्न र भन्न दिनुहोस् ।
- हरेक बालबालिकालाई विभिन्न प्रकारका टावरहरू निर्माण गर्न सहजीकरण गर्नुहोस् । जस्तै रडअनुसार फरकफरक टावर बनाउने, विभिन्न रड मिलाएर टावर बनाउने तथा सतह बोर्डको विभिन्न प्वालमा ठड्याएर टावर बनाउने आदि ।

- बालबालिकालाई विभिन्न मिश्रित रडका गोटी मिलाएर टावरहरू बनाउन लगाउनुहोस् । समूहमा प्रत्येक बालबालिकालाई सक्रिय सहभागी गराउन शिक्षक तथा सहजकर्ताले सहजीकरण गर्नुहोस् । कुनै टावर निर्माणमा शिक्षक तथा सहजकर्ताले निर्देशन दिएर पनि गराउन सक्छन् जस्तै: टावर बनाउँदा पहिले रातो पेग, त्यसमाथि पहेलो, त्यसपछि दुईटा निलो पेग राख्नुहोस् आदि । यस क्रियाकलापले रडको चिनारीसँगै अर्थपूर्ण गन्ती पनि गर्न सिकाउँछ ।
- सतह बोर्डको सबै प्वालहरूमा समान तरिकाले पेगहरू ठड्याएर बराबर, आकारको, विभिन्न रड मिलाएर टावरहरू बनाउन लगाउनुहोस् । जस्तै: हरेक प्वालमा एक एकओटा मात्रै पेग राख्ने, दुई दुईओटा राख्ने, एक लहरमा रातो, अर्कोमा निलो र अर्कोमा पहेलो राख्ने आदि ।
- शिक्षक तथा सहजकर्ताको सहजीकरणमा सबै बालबालिकालाई रडअनुसार पेगहरू बदल्न लगाउनुहोस् । जस्तै: सतह बोर्ड खाली गर्ने र बालबालिकालाई रातो पेग, दुईओटा पहेलो पेग, निलो पेग भनेर मिलाउन लगाउने आदि । यस्तो खेल, समूह समूहमा पनि खेलाउन सकिन्छ ।
- बालबालिकालाई सतह बोर्डमा विभिन्न रडअनुसार पेग गोटीहरूको समूह मिलाउन लगाउनुहोस् । समूह समूहमा कसले पहिले टावर बनाउन सक्ने ? भनी प्रतिश्पर्धात्मक खेल पनि खेलाउनुहोस् ।
- अपाङ्गता भएका तथा फरक क्षमता भएका बालबालिकालाई उनीहरूका सामर्थ्य र क्षमताअनुसार खेलमा सहभागी गराउनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंले कतिओटा टावर बनाउनुभयो ?
- तपाईंलाई कुन रड ज्यादा मनपन्यो ?
- के तपाईं आज गरेको काममा खुसी हुनुहुन्छ ?
- भोलि पनि यस्तै काम गर्ने हो त ? आदि ।

२३. अक्षर गोटी (Alphabet Block)

यो सिकाइ सामग्रीमा घनाकार काठको गोटी प्रयोग गरिन्छ । ती घनाकार गोटीका छाओटै सतहमा विभिन्न रङ्ग लगाई फरक फरक अक्षर, वर्ण तथा मात्राका सङ्केत लेखिएको हुन्छ । बालबालिकालाई विभिन्न खेलको माध्यमद्वारा अक्षर, वर्ण तथा मात्राको सङ्केत चिनारीका लागि यसको प्रयोग गरिन्छ । यस प्रकारका वर्णहरू अङ्ग्रेजी र नेपाली दुवै भाषामा हुन्छन् ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- अक्षर चिनारी, वर्ण पहिचान/सचेतीकरण गराउन ।
- अक्षर तथा शब्द लेखनमा सहजीकरण गर्न ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकाको पूर्वअनुभव र अभ्यासको आधारमा वर्णहरूको स्वतन्त्र पहिचान गरी उच्चारण मिलान गर्न दिनुहोस् । बालबालिका यसलाई खेलका रूपमा पनि समूहमा खेलन सक्दछन् ।
- सबै बालबालिकालाई एउटा एउटा गोटी समाउन लगाउनुहोस् । आफुले समातेको गोटीमा के लेखिएको छ ? सबै अक्षर देखाउन र पढेर सुनाउन लगाउनुहोस् । कसले पढ्न नसकेको अवस्थामा अर्को साथीलाई देखाउन र सक्नेलाई भन्ने अवसर दिनुहोस् ।
- बालबालिकाका सामुन्नेमा उनीहरूले हेर्ने गरेका कथाका पुस्तक राखिदिनुहोस् र उनीहरूले गोटीमा देखेका जस्तो अक्षर कथामा कहाँ छ देखाउन लगाउनुहोस् । यो काम समूहमा गराउनुहोस् ।
- माथिको क्रियाकलाप बालबालिकालाई आफ्नो दायाँ वा बायाँ बसेका वा उभिएका साथीसँग गोटी साटेर पनि गराउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई गोलो घेरामा राख्नुहोस् र शिक्षक तथा सहजकर्ताले गोटी माथि फाल्नुहोस् । भुईंमा गोटी खस्दा कुन अक्षर देखिन्छ ? कसले पहिले भन्ने भनेर खेल खेलाउनुहोस् ।
- यस सामग्रीलाई अङ्ग्रेजी वर्ण चिनाउने कक्षाका लागि पनि यसै गरी प्रयोग गर्न सकिन्छ । यसका लागि अङ्ग्रेजी वर्ण लेखिएको गोटी प्रयोग गर्नुहोस् ।

- शिक्षक तथा सहजकर्ताले सबै नेपाली वर्णहरू बालबालिकाले प्रस्तु चिन्नसक्ने गरी सेतोपाटीमा वा अन्य कुनै पाटीमा लेख्नुहोस् । अब नेपाली वर्ण लेखिएका गोटीहरू लिनुहोस् । बालबालिकालाई गोलो घेरामा उभिन लगाउनुहोस् । बालबालिकालाई पालैपालो गोटी पल्टाउन वा फिक्न लगाउनुहोस् । जसको पालोमा जे पलिट्यो पाटीमा गएर त्यही अक्षर वा वर्णलाई काट्न लगाउनुहोस् । यसरी सबै बालबालिकालाई गोटी पल्टाउने र वर्ण काट्ने अवसर दिनुहोस् । यो खेल पनि नेपाली र अङ्ग्रेजी दुवै वर्णका लागि खेलाउन सकिने छ ।
- शब्द बनाउने अभ्यास: बालबालिकालाई विभिन्न गोटी दिएर ती गोटी जोड्दै शब्द बनाउन लगाउनुहोस् । यसका लागि शिक्षक तथा सहजकर्ताले उनीहरू परिचित भएका वस्तुहरू जस्तै: घर, बस, फल, आदि देखाएर शब्द बनाउन लगाउन सक्नेछन् ।
- बालबालिकालाई पाटीमा लेखिएका अक्षरहरूकै कममा गोटीमा भएका अक्षरहरू भुँईमा मिलाउन लगाउनुहोस् । यस क्रियाकलापले उनीहरूमा अक्षरको क्रमागत धारणा बस्दछ ।
- लेखन अभ्यास: बालबालिकालाई कापी र सिसाकलम लिएर बस्न लगाउनुहोस् । अब शिक्षकले एक एक गरेर गोटी पल्टाउनुहोस् । कुन गोटी पलिट्यो ? सबैलाई एकैसाथ उच्चारण गर्न लगाउनुहोस् । त्यसपछि सबै बालबालिकालाई उनीहरूका कापीमा गोटीमा लेखिएका अक्षरको नक्कल गर्न लगाउनुहोस् । नमुनाका रूपमा कुनै एक बालक वा बालिकालाई सेतो पाटीमा पनि लेखन लगाउनुहोस् । याद गर्नुहोस्, प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रका बालबालिकालाई यो क्रियाकलाप जटिल हुनसक्छ । उनीहरूको लेखन अभ्यास कापीमा नभएर औँलाले बालुवामा, पिठोमा वा माटोमा गराउनुपर्ने हुन्छ । अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई उनीहरूको अवस्थाअनुसार मात्र काम दिनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंले कुन कुन अक्षर चिन्नुभयो ?
- तपाईंले अक्षर जोडेर के के शब्द बनाउनु भयो ?
- तपाईंले कुन कुन अक्षर लेख्नुभयो ?
- के तपाईं आज गरेको काममा खुसी हुनुहुन्छ ?
- भोलि पनि यस्तै गर्ने हो त ? आदि ।

२८. डाइस (Dice)

यो सामान्य गणित सिकाउन प्रयोग हुने सामग्री हो । यो दुई प्रकारको हुन्छ । एउटा अड्क लेखिएको र अर्को गणना गर्न मिल्ने गरी थोप्ला थोप्ला बनाइएको । अड्क लेखिएको डाइसको ६ ओटै सतहमा १ देखि ६ सम्मको अड्क हुन्छ तर थोप्ला राखिएको डाइसमा एउटा थोप्लो देखि छओटा थोप्लासम्म बनाइएको हुन्छ । अड्क

लेखन, पहिचान, सामान्य जोड, घटाउ जस्ता गणितीय सिपहरू सिकाउन यस्ता डाइसको प्रयोग प्रभावकारी हुन्छ । दुई वा त्यो भन्दा बढी डाइसको प्रयोग गरी सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा प्रभावकारी हुन्छ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- बालबालिकालाई सामान्य गणितीय ज्ञान, सिप दिनु हो ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई डाइसहरू समाउन, स्वतन्त्र रूपमा पल्टाउन र खेलन दिनुहोस् । यसबाट उनीहरूमा आपसी खेल र सामाजिक क्रियाकलाप गर्ने / गराउने सिप विकास हुन्छ ।
- बालबालिकालाई गोलो घेरामा राख्नुहोस् । सबै बालबालिकालाई पालैपालो डाइस पल्टाउन लगाउनुहोस् र पल्टेको डाइसमा कतिओटा थोप्ला छन् ? हातको औलाले गन्दै भन्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई गोलो घेरामा बसाउनुहोस् । उनीहरूलाई पालैपालो डाइस फ्याँक्न लगाउनुहोस् । डाइस फ्याँक्दा पल्टिने थोप्ला कति हो, मार्करको सहयोगले बोर्डमा धर्का तान्न लगाउनुहोस् ।
- शिक्षक तथा सहजकर्ताले १ देखि ६ सम्मको अड्क लेखेको कार्ड कक्षाको वरिपरि राख्नुहोस् । बालबालिकालाई पालैपालो अड्क लेखिएको डाइस पल्टाउन लगाउनुहोस् । डाइस पल्टाउँदा देखिएको अड्क अड्क लेखेको कार्डमा कहाँ छ देखाउन लगाउनुहोस् । यो खेल साथी साथीमा पनि खेलाउन सकिन्छ ।
- थोप्ला लेखिएको दुईओटा डाइस अलगअलग बालबालिकालाई पल्टाउन लगाउनुहोस् । यसरी पल्टाउँदा कति थोप्ला पल्टिएको छ ? कसकोमा कति पल्टेको छ ? बताउन लगाउनुहोस् । दुईओटै डाइसलाई सँगै जोडेर गन्दा कति थोप्ला भए गन्न र भन्न लगाउनुहोस् । यो खेल सबै विद्यार्थीहरूलाई पालैपालो खेलाउन सकिन्छ ।

- बालबालिकालाई गोलो घेरामा राख्नुहोस् । बालबालिकाका अगाडि एउटा बाकसमा गुच्चा वा छेस्का वा ससाना रङ्गीन ढुङ्गा राख्नुहोस् । बालबालिकालाई पालैपालो डाइस पल्टाउन लगाउनुहोस् । जसले जति थोप्लाको डाइस पल्टाउँछ उसलाई त्यति नै गुच्चा वा छेस्का वा ससाना रङ्गीन ढुङ्गा राख्न दिनुहोस् । सबैले डाइस पल्टाइसकेपछि कक्सको हातमा किंतु छन् ? सोधी भन्न लगाउनुहोस् । सबैभन्दा बढी कसको हातमा रहेछ र सबैभन्दा कम कसको हातमा रहेछ सोधनुहोस् र भन्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई दुई समूहमा विभाजन गरेर लाइनमा उभिन लगाउनुहोस् । एकातिरको लाइनबाट एक जनालाई डाइस पल्टाउन लगाउनुहोस् र जति अड्क वा थोप्ला पल्टियो त्यसैअनुसार अर्को एक जनालाई त्यति नै पटक उफिन लगाउनुहोस् । यस क्रियाकलापमा ताली बजाउने जस्ता अन्य शारीरिक क्रियाकलाप पनि गराउन सकिन्छ । अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई उनीहरूका स्थिति र अवस्थाअनुसार क्रियाकलापमा सहभागी गराउनुहोस् ।

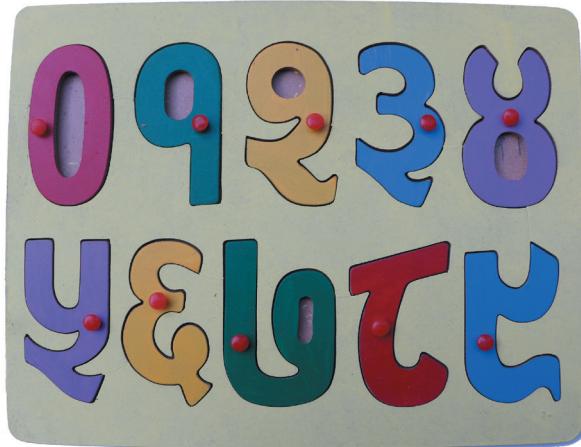

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंले डाइस कतिपटक पल्टाउनुभयो ?
- तपाईंले डाइस पल्टाउँदा कति कति थोप्ला आयो ?
- तपाईंले कुन कुन अड्क चिन्नुभयो ?
- के तपाईं आज गरेको काममा खुसी हुनुहुन्छ ?
- भोलि पनि यस्तै गर्ने हो त ? आदि ।

२५. अड्क बोर्ड (Number Board)

बालबालिकालाई अड्कको ज्ञान तथा अवधारणा सिकाउनका लागि अड्क बोर्डको प्रयोग गरिन्छ । काठको बोर्डमा अङ्ग्रेजी वा नेपाली भाषाका शून्य (०) देखि नौ (९) सम्मका गणितीय अड्कहरू अलग अलग कुँदिएका हुन्छन् । पहिचान गर्न सजिलोका लागि अड्कहरूमा फरक फरक रड लगाइएको हुन्छ । बालबालिकालाई बोर्डबाट अड्कहरू फिकेर पुनः त्यही ठाउँमा मिलाउन लगाउनुपर्दछ । यसरी फिक्ने र मिलाउने तथा अन्य विभिन्न खेलको माध्यमबाट पनि अड्क चिनाउने अभ्यास गराउन सकिन्छ । सामान्यतया यसप्रकारका अड्क बोर्डहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजी अड्कहरू कुँदी तयार पारिएको हुन्छ । नेपाली अड्कहरू भएको बोर्डलाई “नेपाली अड्कबोर्ड” र अङ्ग्रेजी अड्कहरू भएको बोर्डलाई “अङ्ग्रेजी अड्कबोर्ड” भनिन्छ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- अड्क चिन्न ।
- अड्कहरूको क्रम मिलान गर्न ।
- अड्क लेखनमा सहयोग पुऱ्याउन ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

अड्क चिनाउने क्रियाकलाप :

- एउटा, दुईओटा, तीनओटा गर्दै नौओटा ससाना रङ्गीन बल वा गुच्चा वा ढुङ्गालाई अलग अलग भाँडो, बाक्स वा कागजमा राख्नुहोस् । एउटा बाक्स वा भाँडोमा एउटा पनि नराख्नुहोस् ।
- बालबालिकालाई कुन कुन भाँडो वा बाक्समा कतिओटा बल वा गुच्चा वा ढुङ्गा छन् पालैपालो गन्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई अड्कबोर्डबाट ० देखि ९ सम्मका अड्कहरू क्रमशः फिक्न लगाउनुहोस् । बाक्समा भएका बल वा गुच्चा वा ढुङ्गाअनुसार एउटालाई १, दुईओटामा दुई गर्दै एउटा पनि नभएकोमा शून्य राख्न लगाउनुहोस् । बालबालिकालाई बल वा गुच्चा वा ढुङ्गा गन्दै अड्क उचालन लगाउनुहोस् । यो अभ्यास धेरैपटक गराउनुहोस् ।
- सबै अड्कहरूलाई अड्क बोर्डमा राख्न लगाउनुहोस् र फेरि फिकेर पालैपालो बल वा गुच्चा वा ढुङ्गामा मिल्ने अड्क राख्न लगाउनुहोस् । बालबालिकाले बिर्सिए भने सम्भाउनुहोस् ।

- वस्तुसँग मिलाईका अड्कलाई देखाएर एक, दुई.....शून्य भन्न सिकाउनुहोस् ।
- अड्कलाई भिकेर छ्यासमिस गर्नुहोस् र पुनः पहिलेजस्तै गरी राख्न लगाउनुहोस् ।
- अड्कको पहिचानसम्बन्धी थप क्रियाकलाप गराउनुहोस् जस्तै: शिक्षकले अड्क १ देखाएमा बालबालिकाले १ औँला देखाउने, १ हात उठाउने, यसैगरी शिक्षकले अड्क २ देखाएमा बालबालिकाले दुई औँला देखाउने, दुई हात उठाउने आदि । यस प्रकारका क्रियाकलापहरू सामूहिक रूपमा वा विद्यार्थीहरूलाई पालैपालो गराउन सकिन्छ ।
- कक्षाकोठाको भित्ता, गणितीय चार्टहरू र कक्षाकोठा बाहिर विभिन्न ठाउँमा लेखिएका अड्कहरू देखाउदै बालबालिकालाई चिन्न लगाउनुहोस् ।

अड्कको गणना र कम अभ्यास :

- बालबालिकालाई बोर्डबाट सबै अड्हरू निकालेर पुनः सोही ठाउँमा मिलाउन लगाउनुहोस् । यसरी अड्क भिकदा उनीहरूले भिकेका अड्क कुन रडको हो ? कति हो ? जस्ता सामान्य प्रश्नहरू मार्फत उनीहरूलाई छलफलमा सहभागी गराउनुहोस् । बालबालिकाले सही उत्तर बताउन नसकेमा शिक्षक तथा सहजकर्ताले सहयोग गर्नुहोस् ।
- बालबालिकाले बोर्डबाट भिकेका सबै अड्कहरूलाई बोर्डमा जस्तै कम मिलाएर उनीहरूको टेबलमा वा भुइँमा राख्न लगाउनुहोस् । उनीहरूले गर्ने काममा सहजीकरण गरिदिनुहोस् । यसप्रकारको क्रियाकलापमा सबै बालबालिकालाई सहभागी हुने अवसर सुनिश्चित गर्नुहोस् ।

पूर्वलेखन तथा लेखन अभ्यास :

- आकार/आकृतिको आधारमा अड्कलाई अभ्यास पुस्तिकामा छाप्न लगाउनुहोस् र सोही अनुसारको रड भर्न लगाउनुहोस् । यो अभ्यास बालबालिकालाई पालैपालो गर्न लगाई सबैलाई सबै अड्क छाप्ने पालो दिनुहोस् । त्यसपछि क्रमशः बालबालिकालाई बालुवा र पिठोमा औँलाले अड्कहरू लेख्न सिकाउनुहोस् ।
- शिक्षक तथा सहजकर्ताले बालबालिकालाई बालुवा, पिठो, माटो आदिमा अड्क लेख्न सिकाउँदा कुनै निश्चित आधार बनाएर वा लिएर मात्र गर्ने तरिका सिकाउनुहोस् । उनीहरूले कोरेका अड्कका आकृतिलाई अड्क बोर्डमा भएका अड्क जस्तै भयो भएन उनीहरूलाई नै तुलना गरी भन्न लगाउनुहोस् । अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि उनीहरूका अवस्था र स्तरबमोजिम अड्क चिनाउने र लेख्न सिकाउने क्रियाकलापमा सहभागी गराउनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंले कुन कुन अड्क चिन्नुभयो ?
- के तपाईंले अड्क पनि लेख्नुभयो ?
- के तपाईं आज गरेको काममा खुसी हुनुहुन्छ ?
- भोलि पनि यो काम गर्ने हो त ? आदि ।

२६. अबाकस (Abacus)

अबाकस एउटा फ्रेमभित्र विभिन्न रडका गोलाकार काठ वा प्लाष्टिकका दानाहरू उनेर बनाइएको आयताकार सामग्री हो । बालबालिकालाई गणितीय सिप सिकाउन यसको प्रयोग गरिन्छ । प्रारम्भिक बालविकास उमेर समूहका बालबालिकालाई सामान्य गन्ती सिकाउन, जोड/घटाउसम्बन्धी अवधारणा दिनका लागि यो उपयोगी सामग्री मानिन्छ ।

उद्देश्य

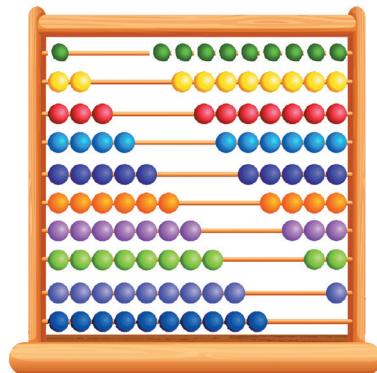
यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- हात र आँखाको समन्वयात्मक सिप विकास गर्न ।
- आधारभूत गणितीय अवधारणा (गणना, तुलना, जोड घटाउ) विकास गर्न ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई उनीहरूका इच्छाअनुसार अबाकस चलाउन दिनुहोस् । एबाकसको दाना तल माथि सार्न दिनुहोस् । उनीहरूलाई अबाकसको रडको आधारमा पनि खेल्न दिनुहोस् ।
- बालबालिकालाई पालैपालो अबाकसको एउटा तारको दाना तलमाथि सार्न दिनुहोस् । उनीहरूले तलमाथि सारेको दाना कति भयो, मौखिक गन्ती गरेर भन्न लगाउनुहोस् । यो प्रक्रिया एउटा बालक वा बालिकाले गरेर अर्कोलाई सोध्न लगाउने गरी पनि गराउन सकिन्छ । शिक्षक तथा सहजकर्ताले नै गरेर बालबालिकालाई पालैपालो सोध्न पनि सकिन्छ । यस्तो प्रक्रिया अबाकसमा भएको रडको आधारमा पनि गराउन सकिन्छ ।
- अबाकसको कुनै एकतिरको तारलाई छानुहोस् । उक्त तारको कुनै निश्चित दाना अर्कोतिर सार्नुहोस् र बिचमा औला राख्नुहोस् । यसरी सारेको दाना कति छ भनेर बालबालिकालाई सोध्नुहोस् । अब सोही तार वा अर्को तारबाट पनि निश्चित दानाहरू त्यही तरिकाले सार्नुहोस् र दुईतिरकै जम्मा कति भयो भनेर भन्न लगाउनुहोस् । यही प्रक्रियाद्वारा सामान्य घटाउको क्रियाकलाप पनि गर्न सकिन्छ ।
- बालबालिकाको उमेर र सिकाइ स्तरअनुसार अबाकसको निश्चित तारको दानाहरूलाई फरक फरक तरिकाले पनि कक्षामा प्रयोग गर्न सकिन्छ । तारको दानालाई तलमाथि गर्दा कुनै निश्चित मानक (अनुपातको आधारमा) दिएर पनि सामान्य जोड घटाउको बारेमा अवधारणा दिन सकिन्छ । जस्तै: रडको आधारमा, अवस्थितिको आधारमा (दायाँ, बायाँ) आदि ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहस्का प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहस्का हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंलाई अबाकस मन पन्यो ?
- के तपाईं आज गरेको काममा खुसी हुनुहुन्छ ?
- भोलि पनि यो काम गर्ने हो त ? आदि ।

२७. घडी (Clock)

यो काठबाट बनेको टेबलमा राख्न वा भित्तामा भुन्ड्याउन मिल्ने ठुलो आकारको सामग्री (घडी) हो । बालबालिकालाई समयको ज्ञान दिन यसको प्रयोग गरिन्छ । यसको सुई हातले घुमाउन मिल्ने खालको हुन्छ । हातले सुईलाई घुमाएर बालबालिकालाई घण्टा तथा मिनेटको जानकारी दिन सकिन्छ । बालबालिका आफैले यसलाई चलाएर समय भन्ने अभ्यास गर्न सक्छन् । बालबालिकालाई दैनिक कामहरू कुन समयमा गर्नुपर्दछ भनी सिकाउन यसले सहयोग गर्दछ । साथै अड्कहरूको चिनारी गराउन पनि घडीलाई उपयोग गर्न सकिन्छ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- समयको बारेमा जानकारी दिन ।
- अड्कहरूको क्रम निर्धारण गर्न ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई सौचिकै भित्ते घडी देखाएर त्यसमा भएका अड्क र सुईहरूको अवलोकन गर्न लगाउनुहोस् । सुई कताबाट कतातिर घुमेको छ हेर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई सामग्री घडी देखाएर भित्ते घडीसँग तुलना गर्न लगाउनुहोस् । उनीहरूलाई भित्ते घडीको सुई घुमेजस्तै गरी सामग्री घडीको सुई घुमाउन लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई घडीमा दिइएको अड्कहरू कतिदेखि कतिसम्म छन् ? कुन कुन छन् ? आदि कुराहरू सोध्नुहोस् भन्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई घडी भित्रका सबै अड्क र सुईहरू र तिनीहरूको घुमाइको दिशाको बारेमा थप जानकारी गराउदै लामो र छोटो सुईका विषयमा छलफल गर्नुहोस् । घडीका दुईओटा सुईमध्ये लामो सुईले मिनेट र छोटो सुईले घण्टाको समय बताउँछ भनिदिनुहोस् । बालबालिकालाई छलफल गराउदै सामग्री घडीमा सुई घुमाउदै प्रत्येक अडकमा पुऱ्याउन लगाउनुहोस् ।
- घडीको सुई घुमाउदै कुनै निश्चित अड्कमा राख्नुहोस् । जस्तै: लामो सुई १२ मा, छोटो सुई ९ मा भयो भने ९ बज्छ । सबै बालबालिकाले बुझ्ने गरी पर्याप्त अभ्यास गराउनुहोस् ।

- बालबालिकालाई जोडीमा विभाजन गर्नुहोस् । हरेक जोडीमा एक जनाले घडीको सुई घुमाउने र अर्कोले कति बज्यो भनेर समय बताउने क्रियाकलाप गर्न लगाउनुहोस् । यो अभ्यास पर्याप्त रूपले सबै बालबालिकालाई गर्न दिनुहोस् ।
- १२ जना बालबालिकालाई एउटा गोलो घेरामा उभिन लगाउनुहोस् । प्रत्येकको हातमा १ देखि १२ सम्मको अङ्क लेखेको कार्ड दिनुहोस् । दुईओटा घडीको लामो र छोटो सुई जनाउने सुई पनि तयार पार्नुहोस् । शिक्षकले पालैपालो घण्टा र मिनेटको सुई विभिन्न विद्यार्थीको हातमा दिनुहोस् । अब उक्त सुई र विद्यार्थीको अङ्कको आधारमा कति बज्यो भनेर सोध्नुहोस् ।
- बालबालिकाको घरमा गरिने दैनिक कामहरू सोध्नुहोस् । जस्तै: बिहान उठ्ने, खेल्ने, घाम भुलिक्ने, विद्यालय आउने, घरमा खाना पकाउने, घाम अस्ताउने, बेलुकी सुन्ने आदि । यी कामहरू कुन समयमा हुन्छन्? घडीको सुई देखाउदै र घुमाउदै बताउन लगाउनुहोस् । छलफलमा सबै बालबालिकालाई सहभागी हुन हौसला दिनुहोस् । अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई उनीहरूलाई उनीहरूका शारीरिक अवस्थाअनुसार सहभागी गराउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई थाहा हुने केही दैनिक घरायसी कामहरू कति बेला गरिन्छन् भनेर छलफल गराउनुहोस् । त्यसपछि बालबालिकालाई ती कामहरू गरिने समय बताउन लगाई घडीको सुई घुमाएर देखाउनुहोस् र सबै बालबालिकालाई त्यसको नक्कल गर्न लगाउनुहोस् । जस्तै: घडीमा ६ बजेको देखाइयो भने सबै बालबालिकाले बिहान उठेको नक्कल गर्ने ।
- बालबालिकालाई आ-आफ्ना अभ्यास पुस्तिकामा घडीको चित्र कोर्न लगाएर रड लगाउन दिनुहोस् र आफ्नो घडीमा कति बजेको छ भनेर पनि साथीहरूलाई भन्न लगाउनुहोस् ।

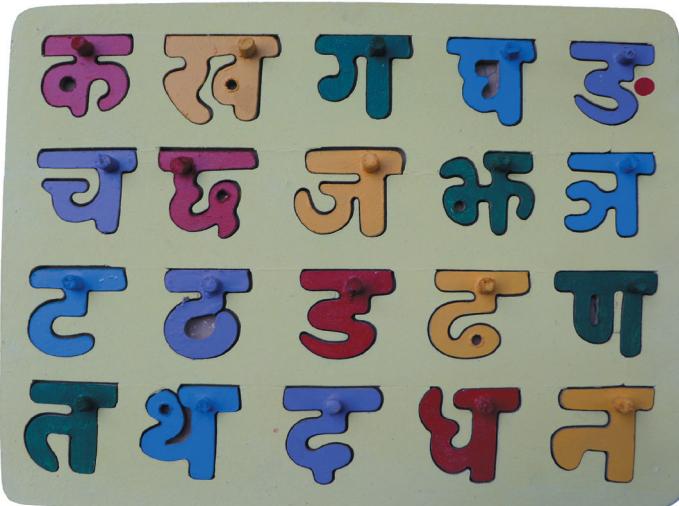

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंलाई घडी मन पन्यो ?
- के तपाईंको घरमा पनि ठुलो घडी छ ?
- के तपाईंलाई आज खुसी लायो ?
- भोलि पनि यो काम गर्ने हो त ? आदि ।

२८. नेपाली वर्णमाला बोर्ड (Nepali Alphabet Board)

काठको बोर्डमा नेपाली वर्णमालाका विभिन्न अक्षर, चिह्नहरू अलग अलग कुँदिएका हुन्छन् । हरेक अक्षर तथा चिह्नहरूमा विभिन्न रङ्ग लगाइएको हुन्छ । सामान्य वर्णको ज्ञान तथा चिनारी गराउन सहयोग पुऱ्याउनु नै यसको उद्देश्य हो । बालबालिकालाई बोर्डबाट अक्षरहरू भिक्केर पुनः त्यही ठाउँमा मिलाएर राख्न लगाउनुपर्दछ । यसरी भिकदा र मिलाउँदा उनीॊ नेपाली वर्णमालासँग परिचित हुन सक्छन् । यसलाई विभिन्न खेलको माध्यमबाट पनि अभ्यास गराउन सकिन्छ । सामान्यतया, नेपाली व्यञ्जनहरू एउटा बोर्डमा र स्वर वर्णहरू अर्को बोर्डमा कुँदिएका हुन्छन् । उद्देश्यअनुसार नेपाली व्यञ्जनलाई “व्यञ्जन वर्णमाला बोर्ड” र स्वरलाई “स्वर वर्णमाला बोर्ड” भनिन्छ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- अक्षर वा वर्णको सामान्य चिनारी गराउन ।
- अक्षरको पूर्वलेखनसम्बन्धी अभ्यास गराउन ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई स्वतन्त्र रूपमा वर्णमाला बोर्ड प्रयोग गर्न दिनुहोस् । बोर्डमा भएका सबै अक्षरहरूलाई भिक्न र मिलाउन दिनुहोस् ।
- बोर्डमा भएका सबै वर्णहरूलाई निकालेर अर्को टेबल वा भुइँमा क्रमशः मिलाएर राख्न लगाउनुहोस् । यसबाट उनीहरूको वर्ण पहिचान, वर्ण मिलान, शब्द निर्माण, गर्ने क्षमता विकास हुन्छ ।
- वर्ण अथवा अक्षरबाट आउने कुनै जीव वा कस्तुको चित्र (जस्तै: क बाट आउने कलम, ख बाट आउने खरायो वा खल, ग बाट आउने गमला आदि) सङ्कलन गरी ल्याउनुहोस् । यसका लागि कक्षामा भएका कथाका सामग्रीहरू पनि उपयोगी हुन सक्छन् । बालबालिकालाई यो के को चित्र हो ? सोध्नुहोस् र जीवको नामसँगै वर्ण वा अक्षर देखाउनुहोस् । एउटा अक्षरबाट कुनै जीव वा वस्तु देखाइसकेपछि यस्तै नामबाट आउने अरू

के के हुनसक्छन् सोच्न र भन्न लगाउनुहोस् । यस्तो अभ्यास गराउँदा बालबालिकाहरूले अर्थपूर्ण तवरले अक्षर चिन्धन् ।

- विभिन्न वर्णबाट नाम आउने वस्तु वा जीवको चित्र दिएर कुन जीवलाई कुन वर्ण दिने भनेर बालबालिकालाई सोधनुहोस् र क्रियाकलापमा सहभागी गराउनुहोस् ।
- वर्णहरूलाई छ्यासमिस पारेर राख्नुहोस् । शिक्षक वा सहजकर्ताले कुनै वर्ण समातेर देखाउनुहोस् र बालबालिकालाई यो के हो भनेर सोधनुहोस् । यो क्रियाकलाप खेल विधिबाट पनि गराउन सकिन्छ । यो व्यक्तिगत र सामूहिक रूपमा पनि खेलाउन सकिन्छ ।
- बालबालिकाले वर्ण पहिचान गरेपछि उनीहरूलाई मन परेको अक्षर फिकेर अभ्यास पुस्तिकामा छाप्न लगाई रड भर्न लगाउनुहोस् । बालबालिकालाई बालुवा, पिठो तथा माटोमा अक्षरका आकृति बनाउन लगाउनुहोस् । अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि उनीहरूका क्षमता र रुचिअनुसार क्रियाकलापमा सहभागी बनाउनुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंले कुन कुन अक्षर कोर्नुभयो ?
- तपाईंले कतिओटा अक्षरलाई बोर्डमा मिलाएर राख्नुभयो ?
- के तपाईंलाई आज खुसी लाग्यो ?
- भोलि पनि यो काम गर्ने हो त ? आदि ।

२८. शब्दपती (Flash Cards)

यो मोटो कागजमा सरल शब्द र चित्रहरू समेटिएको सिकाइ सामग्री हो । चित्रको माध्यमबाट बालबालिकालाई नयाँ शब्दहरू सिकाउनु यसको मुख्य प्रयोग हो । यी कार्डहरूको प्रयोगले बालबालिकाको सुनाइ र बोलाइ सिपको विकास हुन्छ । शब्दपतीहरू वर्ण तथा शब्द पहिचानका लागि प्रयोग गरिन्छ । गोजी तालिकाको प्रयोग पनि शब्दपतीहरूका लागि महत्वपूर्ण हुन्छ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- वर्ण पहिचान गर्न ।
- शब्दको उच्चारण सही तरिकाले गर्न ।
- शब्दभण्डार वृद्धि गर्न ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई सबै शब्दपतीहरू स्वतन्त्र रूपमा खेल्न दिनुहोस् । उनीहरू उक्त पतीहरू हातमा लिएर त्यो के हो भनी साथीहरूसँग छलफल गर्न रुचाउँछन् । बालबालिकाहरूलाई उनीहरूका हातमा के छ भनेर सोधनुहोस् । उनीहरूले शब्दपतीमा भएको जनावरको वा वस्तुको नाम भन्नेछन् । साथै शब्दपतीमा भएको अक्षरहरू चिनिसकेको भए अक्षर भन्नेछन् । शिक्षक तथा सहजकर्ताले बालबालिकाको पूर्वअनुभवको आँकलन गरेर मात्र उनीहरूसँग थप प्रश्न गर्नुहोस् ।
- गोजीतालिकामा आवश्यकताअनुसार शब्दपतीहरू मिलाएर राख्नुहोस् । तालिकालाई बालबालिकाले सहजै हेर्न, छुन र पढ्न सक्ने ठाउँमा राख्नुपर्दछ । गोजीतालिकामा भएका सबै शब्दपतीहरूलाई देखाउँदै शिक्षकले सोधनुहोस् । बालबालिकाले अक्षर वा शब्द नचिनेको भएपनि चित्रका आधारमा उच्चारण गर्नेछन् । शिक्षक तथा सहजकर्ताले बालबालिकाको उच्चारण अस्पष्ट र अशुद्ध भए शुद्ध बनाएर भन्न सिकाउनुहोस् ।
- शब्दपती र अक्षरलाई छ्यासमिस गरी भुईमा राख्नुहोस् । बालबालिकालाई शब्दपती र अक्षरलाई मिलाएर राख्न लगाउनुहोस् ।
- शब्दपतीहरू छ्यासमिस पारेर भुईमा राख्नुहोस् । बालबालिकालाई शब्दपतीमा भएका जनावर वा वस्तुको पहिलो नामको वर्ण (जस्तै कछुवाको लागि क) दिएर त्यसबाट आउने शब्दपतीहरू खोज्न लगाउनुहोस् ।

- रडको आधारमा पत्तीहरूलाई मिलाएर गोजीतालिकामा राख्न लगाउनुहोस् ।
- गोजीतालिकामा अक्षरहरू राखिदिएर त्यसको माथितिर वा तलतिर ती अक्षरबाट आउने शब्दपत्तीहरू मिलाएर राख्न लगाउनुहोस् । यो क्रियाकलाप गराउँदा अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई उनीहरूकै स्तर, रुचि र क्षमताअनुसार सहभागी गराउनुहोस् ।
- शब्दपत्तीको प्रयोग प्रारम्भिक बालविकास कक्षा केन्द्रभन्दा माथि कक्षा १ मा पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ । यसबाट त्यस कक्षाका बालबालिकालाई नयाँ शब्द उच्चारण गराउन र शब्द बनाउन अभ्यास गराउन सकिन्छ तर प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा भने उनीहरूलाई सामान्य अक्षर चिनारी र नयाँ शब्दभण्डार वृद्धिका लागि मात्र यसको प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंले कुन कुन जनावर देख्नुभयो ?
- के तपाईंले कुनै खानेकुराको चित्र पनि भेट्नुभयो ? त्यो के थियो ?
- तपाईंले कतिओटा अक्षरलाई बोर्डमा मिलाएर राख्नुभयो ?
- के तपाईंलाई आज खुसी लाग्यो ?
- भोलि पनि यो काम गर्ने हो त ? आदि ।

३०. शब्द चित्र डोमिनो (Word Picture Domino)

यो काठका टुकाबाट बनेको सामग्रीको सेट हो । यसको प्रत्येक टुकाको आधा भागमा एउटा वस्तुको चित्र र अर्को आधा भागमा अर्को वस्तु जनाउने शब्द दिइएको हुन्छ । एउटा टुकामा दिइएको चित्रको आधारमा शब्द र अर्को टुकामा दिइएको शब्दको आधारमा चित्र पत्ता लगाई जोडा मिलाउनु नै यस सामग्रीको मुख्य प्रयोग हो । डोमिनो धेरै प्रकारका हुन्छन् । जस्तै शब्द र चित्र जोडा मिलाउने, चित्र संयोजन गर्ने, अङ्क र सङ्ख्या मिलाउने र अन्य गणितीय डोमिनोहरू । यसको सामग्रीको प्रयोगले बालबालिकालाई सिकेका कुराको सामान्यीकरण र विभेदीकरण क्षमता बढाउन, शब्दको उच्चारण गर्न, एकाग्रता बढाउन, धैर्य गर्ने बानी तथा मानसिक क्षमताको विकास गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- अवलोकन गर्ने क्षमताको विकास गर्ने ।
- सुनाइ सिप विकास गर्ने ।
- शब्द र चित्रको संयोजन गर्ने सिप विकास गर्ने ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- सबै डोमिनोहरूलाई भुइँमा तास बाँडे जसरी बालबालिकाका बिचमा बाँड्नुहोस् र उनीहरूलाई आआफूले समातेका डोमिनोको चित्र र शब्द राम्रोसँग हेर्न दिनुहोस् ।
- कुनै एकजना सहभागीलाई आफूसँग भएको एउटा शब्दचित्र डोमिनो भुइँमा राख्न लगाउनुहोस् । जस्तै: मानौं एकजना बालक वा बालिकाले चराको चित्र र छाता शब्द भएको डोमिनो भुइँमा राखे र अर्को बालकले चरा शब्द लेखेको र छाताको चित्र भएको डोमिनोसँगै राखे भने त्यो एक जोडा मिलेको मानिन्छ र त्यसलाई जोडा मिलाएर राख्नु । यदि मिलेन भने तेस्रो बालक वा बालिकाले पनि आफूसँग भएको डोमिनोलाई त्यसैगरी अगाडिकाले फालेकोसँग मिलेमा जोडा मिलाउँछन् नमिलेमा राख्नु । जसको जोडा मिल्छ उसलाई शब्द भन्न र केको चित्र हो भन्न लगाउनुहोस् । आवश्यकतानुसार बालबालिकालाई शब्द उच्चारणमा शिक्षकले सहजीकरण गरिदिनुहोस् । यस्तै तरिकाले यो खेल अगाडि बढ्छ । बालबालिकाले पालो परिखिएर आफूसँग भएको डोमिनको जोडा मिलाउँछन् । यसरी खेल खेल्दा बालबालिकाहरूमा उत्सुकता बढ्ने र राम्रोसँग अवलोकन गरी चित्र र शब्द चिन्ने अभ्यास हुन्छ ।

- माथि उल्लेख गरेअनुसार खेल खेल्दै जाँदा चित्र र शब्दको आधारमा मिलेका डोमिनोहरू एक ठाउँमा जम्मा पार्नुहोस् र जसको हातको डोमिनो पहिला सकिन्छ, उसलाई बधाई दिनुहोस् । बाँकी रहेकालाई पनि खेलन र जोडा मिलाएर खेल सक्न प्रेरित गर्नुहोस् ।
- यस डोमिनो खेल खेलाउँदा बालबालिकालाई उद्देश्यअनुसार बोल्न या उच्चारण गर्न लगाउनुहोस् । डोमिनोमा भएका शब्दबाट वाक्य बनाउने, प्रश्न बनाउने, विभिन्न कालहरूमा प्रयोग गर्न लगाउने क्रियाकलापहरू गराउन सकिन्छ ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंले कतिओटा जोडा मिलाउनुभयो ?
- तपाईंको हातमा केको चित्र र कुन कुन शब्द परेको थियो ?
- के तपाईंलाई यो खेल खेल्दा रमाइलो लाग्यो ?
- के तपाईंलाई आज खुसी लाग्यो ?
- भोलि पनि यो काम गर्ने हो त ? आदि ।
- नोटः यो शैक्षिक सामग्री र माथि उल्लेख गरिएका क्रियाकलाप प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र/कक्षाभन्दा माथिल्ला स्तरका बालबालिकाका लागि उपयोगी छन् । प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रका बालबालिकाका लागि शब्दचित्र डोमिनो केवल चित्र चित्र जोडा मिलाउने क्रियाकलापका लागि मात्र प्रयोग गर्न सकिन्ते छ ।

३१. शब्दचित्र ब्लक (Word Picture Block)

यो शब्द र चित्रलाई जोडा मिलाएर खेलिने एक सरल ब्लक खेल हो । यो ब्लक सेटमा शब्द र चित्रहरू दिइएको हुन्छ । तोकिएको चित्रको आधारमा शब्द र चित्र देखाएर सामूहिक रूपमा खेलन सकिन्छ । विभिन्न तरिकाले शब्द र चित्रको प्रयोग गरी बालबालिकाहरूलाई शब्द भण्डार बढाउन यसले सहयोग गर्दछ । शब्द र चित्रको संयोजन मार्फत बालबालिकामा शब्दको धारणात्मक विकास र उच्चारण गरिएका शब्दहरूलाई वाक्यमा प्रयोग गर्न सिकाउन यसले सहयोग गर्दछ । बालबालिकाको ज्ञान, सिकाइ र स्मरण क्षमताको आधारमा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको विकास गराउन पनि यसले भूमिका खेलदछ । यसले बालबालिकामा शब्दको सही उच्चारण गर्ने, वाचन क्षमता बढाउने, उत्साह एवं जिज्ञासा जगाउने जस्ता बौद्धिक क्षमताको विकास गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- शब्दको सही उच्चारण गर्ने ।
- चित्र पहिचान गर्ने ।
- शब्दको सही अर्थ बोध गर्ने ।
- शब्द र चित्रको संयोजन क्षमता विकास गर्ने ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई उनीहरूका सङ्ख्याअनुसार समूहमा विभाजन गरी हरेक समूहलाई एउटा चित्र र एउटा शब्दको ब्लक दिनुहोस् । सबै समूहलाई आफ्नो शब्द र चित्रको बारेमा राम्ररी छलफल गर्न दिनुहोस् ।
- एउटा समूहबाट पालैपालो बालबालिकालाई शब्द भएको ब्लक भुइँमा राख्न लगाउनुहोस् । यदि यसरी शब्द राख्दा मानौँ ‘घर’ भन्ने शब्द पल्टियो भने सबै बालबालिकाहरूलाई ‘घर’ भनेर वाचन गर्न लगाउनुहोस् ।
- एउटा समूहले ‘घर’ शब्द पल्टाइसकेपछि अर्को समूहलाई पालो दिनुहोस् । यदि अर्को समूहले ब्लकको चित्र पल्टाउँदा घरकै चित्र पल्टायो भने मिल्यो भन्न लगाउनुहोस् र उक्त समूहलाई एक अङ्क दिनुहोस् । मिलेन भने अब अर्को समूहमा हेर्नुपर्छ । ब्लक पल्टाउने पालो तेस्रो समूहमा सर्छ । तेस्रो समूहमा ब्लक पल्टाउँदा

पहिलो समूहले पल्टाएको शब्दसँग मिल्ने चित्र (घर) पलिट्यो एक अड्क तेस्रो समूहले पाउने हुन्छ । मिलेन भने फेरि अर्को समूहमा सर्व र कतै न कतै शब्द र चित्रको मेल हुनपुग्छ र जोडा मिल्छ । यसरी सबै शब्द र चित्रको ब्लकहरूको खेल खेलाउन सकिन्छ ।

- यस खेललाई जोडामा पनि खेलाउन सकिन्छ । यसका लागि बालबालिकाको दुई समूह बनाउनुहोस् । दुवै समूहमा शब्द र चित्र छ्यासमिस पारेर दिनुहोस् । तर यसो गर्दा शब्द एकतिर चित्र अर्को समूहतिर बनाउनुपर्छ । एउटा समूहले चित्र वा शब्द ब्लक पल्टाएर त्यसको उच्चारण गरेपछि अर्को समूहले त्यससँग मिल्दो शब्द वा चित्र पल्टाएर भन्नेछ । यसमा कसले छिटो खोजेर मिलाउन सक्यो भन्ने प्रतिश्पर्धा गराउन सकिनेछ । ढिलो छिटो जसरी पल्टाए पनि धन्यवाद भनेर हौसला दिन भने नछुटाउनुहोस् ।
- यस खेललाई व्यक्तिगत रूपमा पनि खेलाउन सकिन्छ । यसका लागि शब्द र चित्र भएका ब्लकहरूलाई छुट्टा छुट्टै स्थानमा पल्टाउन लगाउनुहोस् । कुनै एक बालक वा बालिकालाई पालैपालो कुनै एक शब्दको ब्लक पल्टाउन लगाई सबैले देख्ने गरी अर्को स्थानमा राख्न लगाउनुहोस् । त्यसपछि अर्को बालक वा बालिकालाई उक्त शब्दसँग मिल्ने चित्र पल्टाउन लगाउनुहोस् । जसले शब्दसँग चित्र मिलाउनसक्छ उसलाई अड्क दिनुहोस् । खेल पूरा खेलिसकदा कसले कति अड्क पाए सुनाएर धन्यवादसहित ताली बजाउन लगाउनुहोस् ।
- ध्यान दिनुहोस्: प्रारम्भिक बालविकास कक्षा/केन्द्रका चार वर्षका बालबालिकाका लागि यस्ता शब्द ब्लक सरल अथवा मात्रा नलागेका जस्तै: घर, खल, वन, बस आदिजस्ता मात्रै हुनुपर्ने छ । माथिल्ला कक्षाका लागि भने मात्रा लागेका शब्द र चित्र प्रयोग गर्न सकिने छ । अझ्येजी विषय पढ्न स्तरका बालबालिकाका लागि पनि यो शब्द र चित्र ब्लक सामग्री उपयोगी हुन सक्नेछ । यो क्रियाकलाप गराउँदा पनि अन्य क्रियाकलापहरूमा जस्तै अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको भूमिका र सहभागितालाई विचार गर्नुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहरूका प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहरूका हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाईंहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाईंले कतिओटा जोडा मिलाउनुभयो ?
- तपाईंको हातमा केको चित्र परेको थियो ?
- आज तपाईंले कति अड्क पाउनु भयो ?
- के तपाईंलाई यो खेल खेल्दा रमाइलो लाग्यो ?
- के तपाईंलाई आज खुसी लाग्यो ?
- भोलि पनि यो काम गर्ने हो त ? आदि ।

३२. मौसम तथा बार तालिका (Weather and Day Chart)

यो बालबालिकालाई मिति, बार र मौसम सिकाउन प्रयोग गरिने तालिका वा पात्रो हो । यो कपडा, कागज, काठ, तार लगायतका विभिन्न वस्तुबाट तयार पार्न सकिन्छ । यसको सहायताले साल, ऋतु, महिना, गते, बार र मौसमलाई एकै भलकमा सिकाउन सकिन्छ । यसमा प्रयोग गरिने विभिन्न रड्ले यस कार्यलाई सरल बनाउँछ । दैनिक प्रयोगमा आउने दिन, बार, गते, महिना, ऋतु, मौसम र साल चिन्न र भन्न सक्ने सिपको विकास गराउन तथा मितिसम्बन्धी र अन्य घटनाहरू स्मरण गराउन यसले सहयोग गर्दछ । बालबालिकालाई आफ्नो तथा परिवारका सदस्यहरूको जन्ममिति तथा अन्य घटनाहरूका बारेमा जानकारी राख्न यसले सहयोग पुऱ्याउँछ । बालबालिकाको तार्किक क्षमता तथा संज्ञान पक्षको विकासमा यो सामग्री उपयोगी हुन्छ ।

उद्देश्य

यस सामग्रीको प्रयोगले देहायअनुसारका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने छ ।

- दिन, महिना र बारका नाम सिकाउन ।
- हिजो, आज र भोलि वा वर्तमान, भूत र भविष्यको बारेमा अवधारणा दिन ।
- शब्द भण्डार वृद्धि गर्ने ।

सिकाइ क्रियाकलापमा सामग्रीको प्रयोग

यस सामग्रीको प्रयोग देहायअनुसार गर्न गराउन सकिने छ ।

- बालबालिकालाई पालैपालो को कुन वारका दिन जन्मिएका हुन् ? भन्न लगाउनुहोस् । (यसका लागि तपाईंले अधिल्लो दिन नै अभिभावकसँग सोधेर आउनू भन्नुपर्ने पनि हुनसक्छ)
- जन्मेको बारका आधारमा बालबालिकाको समूह बनाउनुहोस् । सातै समूहलाई फरक फरक रड्ले लेखेको बार कार्ड दिनुहोस् । जस्तै: अ-आइतबार (रातो रड), स-सोमबार (सेतो रड), म-मङ्गलबार (खेरो रड), ब-बुधबार (निलो रड)
- बालबालिकाको समूहलाई बारको कमअनुसार गोलो घेरामा उभ्याउनुहोस् र प्रत्येक समूहलाई कुन बार हो ? भनेर सोधनुहोस् । बालबालिकालाई आ-आफ्ना बार भन्नेछन् ।

चित्र स्रोत : National Institute of Psychology

- बालबालिकालाई बारको क्रमअनुसार कार्ड राख्न लगाउनुहोस् । उनीहरूले राखेकै क्रमअनुसार बारतालिकामा राख्नुहोस् । बालबालिकालाई कुन बार कहाँ छ ? पात्रो वा तालिका हेरेर भन्न लगाउनुहोस् ।
- पात्रोमा गतेअनुसार लेखिएका बारलाई बालबालिकालाई सिकाइ क्रियाकलापमा प्रयोग गरिएकै रङ फोतेर चिन्न सक्ने बनाइदिनुहोस् र कुन बार कहाँ छ पालैपालो सोधेर भन्न लगाउनुहोस् ।
- बार लेखिएका कार्ड छ्यासमिस पारेर दिनुहोस् र बालबालिकालाई क्रमअनुसार मिलाउन लगाउनुहोस् ।
- बार सिकाएजस्तै गरी बालबालिकालाई को को कुन महिनामा जन्मिएका हुन् ? भन्न लगाउनुहोस् (सबै महिनाको प्रतिनिधित्व नहुन पनि सक्छ) । महिनाको नाम पनि बारको नाम सिकाए जस्तै गरी सिकाउनुहोस् । पात्रो वा क्यालेन्डरमा महिनालाई देखाउँदै कुन महिना कहाँ छ अभ्यास गराउनुहोस् ।
- १२ जना बालबालिकाको समूह बनाई हरेकलाई महिनाको आधारमा नामाकरण गरेर सोही नामको आधारमा एकले अर्कोलाई बोलाउन वा अभिवादन गर्न लगाउने । जस्तै: नमस्ते म बैसाख महिना, म चैत्र महिना आदि । सजिलोका लागि बालबालिकाले सानो भक्टुण्डोको प्रयोग गरेर पनि अथवा भक्टुण्डो साथीलाई दिँदै आफ्नो महिना भन्न सक्नेछन् ।
- बालबालिकालाई आजको मिति (महिना, बार र गते) मिलाउन लगाउनुहोस् । गते मिलाउन बालबालिकाले अझक चिनेको हुनुपर्छ । उनीहरूले आफूले क्यालेण्डरमा मिलाएको मिति कक्षामा पढेर सुनाउन लगाउनुहोस् । र त्यसपछि शिक्षकले हिजो र भोलिको गते र बार के हो, कति हो भनेर पनि अन्य बालबालिकासँग छलफल गराई प्रश्नहरू पनि सोधनुहोस् ।
- शिक्षक तथा सहजकर्ताले बेला बेलामा क्यालेण्डरका गते, महिना र बारको कार्ड परिवर्तन गरेर परिवर्तित मितिको बारेमा पनि प्रश्न सोधेर छलफल गराउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई कक्षाकोठा बाहिर लगेर प्रश्नहरू सोधनुहोस् जस्तै: आज घाम लागेको छ कि पानी परेको छ ? हुरी बतास चलेको छ त ? वा बादल लागेको छ त ? आदि ।
- शिक्षक तथा सहजकर्ताले घाम लागेको, हुरी चलेको, बादल लागेको, हिउँ परेको, पानी परेको आदि जनाउने चित्रहरू देखाउँदै बालबालिकाले भनेअनुसारको मौसम कुन हो चित्र दिएर पहिचान गर्न लगाउनुहोस् । पात्रो वा चार्टमा भएको आजको दिनमा सोहीअनुसारको मौसम चित्र राखिदिनुहोस् वा बालबालिकालाई नै राख्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकाई कुन दिनमा हुरी चलेको थियो ? कुन दिनमा बादल लागेको थियो ? कुन दिनमा हिउँ परेको थियो वा कुन दिनमा पानी परेको थियो ? सम्झन लगाउँदै सो देखाउने चित्र पनि प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- हरेक दिन कक्षा/केन्द्रमा मिति जस्तै गरी परिवर्तित मौसमलाई पनि क्यालेण्डरमा परिवर्तन गर्न लगाउने गर्नुहोस् ।

अन्त्यमा, बालबालिकालाई देहायअनुसारका वा यस्तै सान्दर्भिक प्रश्नहरू सोधेर उनीहस्का प्रतिक्रिया लिनुहोस् । उनीहस्का हरेक प्रतिक्रियालाई महत्वका साथ सुन्नुहोस् र हौसला दिनुहोस् । बोल्न नखोज्ने र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि बोलाउने तथा विचार व्यक्त गर्ने वातावरण बनाउनुहोस् ।

- आज तपाइँहरूले के के गर्नुभयो ?
- तपाइँले आफ्नो जन्ममिति मिलाउनुभयो ?
- तपाइँका साथीहरू कुन कुन बार जन्मेका रहेछन् ?
- आज तपाइँले के सिक्नुभयो ?
- के तपाइँलाई आज रमाइलो लाग्यो ?
- के तपाइँलाई आज खुसी लाग्यो ?
- भोलि पनि यस्तै गर्ने हो त ? आदि ।

सन्दर्भ सामग्री

श्रेष्ठ, उमा लामा (२०६४). प्रारम्भिक बालविकास शैक्षिक सामग्री निर्देशिका. National Institute of Psychology Pvt. Ltd., Kathmandu.

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०७७). प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको पाठ्यक्रम. नेपाल सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, काठमाडौँ ।

शिक्षा विभाग. (२०६७, परिमार्जित २०७५). प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड मार्गदर्शक पुस्तिका. नेपाल सरकार, शिक्षा विभाग ।

शिक्षा विभाग (२०६९). प्रारम्भिक सिकाइ तथा विकास मापदण्ड. नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय ।

शिक्षा विभाग. (२०७३, परिमार्जित २०७९) अभिभावक शिक्षा, सहजकर्ताको लागि सन्दर्भ सामग्री. नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय ।

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र. (२०७९). प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रममा रहेका बालबालिकाका लागि प्रारम्भिक सिकाइ तथा विकास प्रगति विवरणमा आधारित निर्माणात्मक मूल्याङ्कन स्रोत पुस्तिका. नेपाल सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, काठमाडौँ ।

National Planning Commission (2020). National Strategy for Early Childhood Development 2077 -2088. Government of Nepal.

UNICEF (2013). Early childhood development kit guidance. UNICEF.

अनुसूची १

यो प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, सिकाइ सामग्री सहयोगी पुस्तिका तयारीको विभिन्न चरणमा लेखन तथा सम्पादन गरी महत्वपूर्ण सहयोग प्रदान गर्नुहुने देहायका महानुभाव प्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछौं ।

क्र.सं.	नाम	संस्था	कैफियत
१.	श्री चूडामणि पौडेल	शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र	
२.	श्री डिल्लीराम लुइटेल	शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र	
३.	श्री रुद्र प्रसाद अधिकारी	शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र	
४.	श्री हरि प्रसाद खनाल	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	
५.	श्री गीरमान थापा	शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र	
६.	श्री शोभा कुमारी अधिकारी	शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र	
७.	श्री गोविन्द राज सेढाइ	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र	
८.	डा. मिनाक्षी दाहाल	बालविकास विज्ञ	
९.	श्री धनसूदन चौलागाई	शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र	
१०.	श्री अरुण कुमार चौधरी	गुड नेवर्स इन्टरनेशनल नेपाल	
११.	श्री चित्र बिष्ट	गुड नेवर्स इन्टरनेशनल नेपाल	
१२.	श्री सुदिप्ता दत्त	गुड नेवर्स इन्टरनेशनल नेपाल	

